

II. ABDÜLHAMİD DEVRİNDE ANA-ÇOCUK SAĞLIĞI KİTAPLARI

Gülbeyaz KÜRE*

Öz

Bu makalede Sultan II. Abdülhamid devrinde yayınlanan ana-çocuk sağlığı kitapları ele alınmıştır. Atatürk Kitaplığı Kütüphanesi, Millet Kütüphanesi ve Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi'nden pdf ya da çıktı olarak temin edilen Osmanlıca kitaplar, genel özellikler ve muhteva (içerik) bakımından kısaca tanıtılmıştır. Bu eserler Sultan II. Abdülhamid devrinde çocuk sağlığı ile alakalı neler yapıldığına ışık tutması bakımından oldukça önemlidir. Eserler üzerinden dönemin Osmanlı insanının sağlığa bakışı, devlet nezdinde halk sağlığı, çocuğa yaklaşım, genel çocuk hastalıkları, bulaşıcı hastalıklar, tedavi yöntemleri, doğum, emzirme, hıfzıssıhha gibi pek çok konuda fikir sahibi olunmaktadır. Makalede yer alan çocuk sağlığı kitap isimleri ise şöyledir: Sıhhatnümâ-i Etfâl Yahud Validelere Nasihat, Sıhhatnüma-i Âile Yahud Baba-Ana-Çocuk, Emrâz-ı Etfâl, Sâri Çocuk Hastalıkları, Zaif ve Vakitsiz Doğan Çocuklara Edilecek Takayyüdat Kuvöz ve Gavaj, Emrâz-ı Etfâl, Hamil ve Vaz'-ı Hamil, Veraset, Beynel Etfâl Sirayet-i Emrâz, Çiçek Hastalığı ve Suçiçeği, Çocuk, Emzirme, Validelere Rehber Yahud Hıfz-ı Sıhhat-i Etfâl, Kanun ve Fenn-i Vilade, Çocuklara Hıfz-ı Sıhhat Dersleri, Küçük Hıfz-ı Sıhhat, Tabib-i Etfâl Yahud Ebeveyne Yadigâr, Çocuklara Aş Yahud Validelere Hediye, Gebelik ve Gebelikte Tedabir, Valideler İhtar Yahud Kuşpalazı, Doğururken ve Doğurduktan Sonra, Darülaceze İrzahanesi, Çocuk Büyütmek, Ebe Hanımlara Öğütlerim, Fenn-i Vilade.

Anahtar Kelimeler: II. Abdülhamid, Sağlık Kitapları, Pediatri, Çocukluk Tarihi, Tıp Tarihi.

MATERNAL AND CHILD HEALTH BOOKS IN THE ERA OF ABDULHAMID THE SECOND

Abstract

In this article, books of maternal and child health which were pressed in the period of Abdulhamid The Second were studied. Books which are taken from Ataturk Kitapligi, Millet and Suleymaniye Libraries are evaluated in general features and aspect of content. These are important to show developments about health of children in the era of Abdulhamid The Second. With the help of them, many topics such as Ottomans' thinkings, views and perceptions about health, public health according to Ottoman Empire, approach to the child, pediatry, infectious diseases, treatment methods, birth, breast-feeding and sanitation are mentioned in detail. Names of the book are Sıhhatnümâ-i Etfâl Yahud Validelere Nasihat, Sıhhatnüma-i Âile Yahud Baba-Ana-Çocuk, Emrâz-ı Etfâl, Sâri Çocuk Hastalıkları, Zaif ve Vakitsiz Doğan Çocuklara Edilecek Takayyüdat Kuvöz ve Gavaj, Emrâz-ı Etfâl, Hamil ve Vaz'-ı Hamil, Veraset, Beynel Etfâl Sirayet-i Emrâz, Çiçek Hastalığı ve Suçiçeği, Çocuk, Emzirme, Validelere Rehber Yahud Hıfz-ı Sıhhat-i Etfâl, Kanun ve Fenn-i Vilade, Çocuklara Hıfz-ı Sıhhat Dersleri, Küçük Hıfz-ı Sıhhat, Tabib-i Etfâl Yahud Ebeveyne Yadigâr, Çocuklara Aş Yahud Validelere Hediye, Gebelik ve Gebelikte Tedabir, Valideler İhtar Yahud Kuşpalazı, Doğururken ve Doğurduktan Sonra, Darülaceze İrzahanesi, Çocuk Büyütmek, Ebe Hanımlara Öğütlerim, Fenn-i Vilade.

Key Words: Abdulhamid The Second, Health Books, Pediatri, History of Childhood, History of Medicine.

* Artvin Çoruh Üniversitesi, Artvin MYO, Öğretim Görevlisi, Artvin-Türkiye. gulbeyazkure@artvin.edu.tr ORCID: 000-0003-0025-6586.

İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Doktora Öğrencisi, İstanbul-Türkiye.

GİRİŞ

Sultan II. Abdülhamid, seleflerinin başlattığı reform hareketlerini hızlandırarak Osmanlı Devleti'nin modernleşmesine ivme kazandırmıştır. (İde, 2017: 13-14). Modernleşme etkisinin net olarak hissedildiği bir alan da sağlıktır. Hastanelerin açılması (Sarı, 2016: 95-96), sağlık personeli ihtiyacını karşılamak amacıyla tıbbiyelerin kurulması (Gültekin, 2020: 115), askeri hekimlerden başka sivil sağlık personeli yetiştirilmeye çalışılması (Yıldırım-Özaltay 2012: 123), kuduz ve çiçek aşısı üretimi (Küçük, 1988: 221) ve gelişen sağlık matbuatı bu dönemde atılan modern sağlık adımlarından yalnızca bir kaçıdır.

II. Abdülhamid devri sağlık sistemi zaman zaman çalışılmış bir konu olmakla birlikte dönemin çocuk sağlığı hususunda elle tutulur bir çalışma henüz yapılmamıştır. Birincil kaynakların bulunamamış ya da tespit edilememiş olmasının bunda etkisi olabilir. Kaynak boşluğunu bir nebze de olsa kapatmak amacıyla dönemin çocuk sağlığı kitapları, makaleye dâhil edilmiştir. Evvela devrin önemli çocuk mütehasısı ve aşağıdaki kitapların %70'inden fazlasında imzası olan Besim Ömer Paşa'nın kısa yaşamöyküsüne ve kitaplarına yer verilmiştir. Akabinde ise diğer yazarların kaleme aldığı ana-çocuk sağlığı kitaplarına değinilmiştir. Aşağıda ulaşılan kitaplar; basım yılına göre kronolojik bir sıra ile sıralanmış ve her kitap genel özellikleri, varsa görselleri ve muhtevası (içeriği) bakımından kısaca değerlendirilmiştir. Aynı yıl basılan kitaplar alfabetik sıra ile sıralanmıştır.

Makalede yer alan çocuk sağlığı kitap isimleri ise şöyledir: Sıhhatnümâ-i Etfâl Yahud Validelere Nasihat, Sıhhatnüma-i Âile Yahud Baba-Ana-Çocuk, Emrâz-ı Etfâl, Sâri Çocuk Hastalıkları, Zaif ve Vakitsiz Doğan Çocuklara Edilecek Takayyüdat Kuvöz ve Gavaj, Emrâz-ı Etfâl, Hamil ve Vaz'-ı Hamil, Veraset, Beynel Etfâl Sirayet-i Emrâz, Çiçek Hastalığı ve Suçiçeği, Çocuk, Emzirme, Validelere Rehber Yahud Hıfz-ı Sıhhat-i Etfâl, Kanun ve Fenn-i Vilade, Çocuklara Hıfz-ı Sıhhat Dersleri, Küçük Hıfz-ı Sıhhat, Tabib-i Etfâl Yahud Ebeveyne Yadigâr, Çocuklara Aş Yahud Validelere Hediye, Gebelik ve Gebelikte Tedabir, Valideler İhtar Yahud Kuşpalazı, Doğururken ve Doğurduktan Sonra, Darülaceze İrzahanesi, Çocuk Büyütmek, Ebe Hanımlara Öğütlerim, Fenn-i Vilade.

1.BESİM ÖMER PAŞA VE KİTAPLARI

1.1. BESİM ÖMER PAŞA

1 Temmuz 1862 yılında dünyaya gözlerini açan Besim Ömer, eğitim hayatı boyunca pek çok şehir değiştirmiştir (Öztürk, 2011: 44). Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'yi birincilikle bitiren Doktor

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Besim Ömer'in ilk görev yeri Haydarpaşa Tatbikat Hastanesi'dir (Öztürk- Demirsoy, 2019: 38). Bu görev yerini, Yunanistan sınırındaki bir askeri hastane takip etmiş, lakin Besim Ömer burada ağır bir tifo geçirerek İstanbul'a dönmek zorunda kalmıştır. Bu dönüş ona yeni kapılar açmış, devrin önemli hekimlerinin de ısrarıyla Askeri Tıbbiye'de yapılan sınava girerek doğum ilmi muallim yardımcısı olmuştur (Ülman, 2005: 437). Devrin ünlü doğum ilmi hocası Vahit Bey'in teşvikiyle Avrupa'ya eğitime gitmiştir (Akol: 2). Vahit Bey'in ani ölümü üzerine terfi ettirilmesine rağmen Fransa'daki eğitimini tamamlamadığını belirterek ülkeye dönüş yapmamıştır (Ödemiş, 2013: 9). Osmanlı Devleti'ne dönüşünden sonra uzun yıllar ana-çocuk sağlığı, kadın-doğum, ebelik, hemşirelik ve hastabakıcılık hususunda hem hasta bakarak hem de sağlık personeli yetiştirerek ülkesine hizmet vermiştir. Bu yönüyle yalnızca Osmanlı Devleti için değil Türkiye Cumhuriyeti için de çok mühim bir hekimdir (Sarı-Aydın, 1992: 10). Soyadı kanunu ile Akalın soyadını alan Besim Ömer'in, 1933 Üniversite Reformu ile bugünkü İstanbul Üniversitesi olan Darülfünun ile ilişkisi kesilmiştir (Kavak, 2016: 4) Bu ayrılışla Akalın, meclise girmiş ve iki dönem milletvekilliği yapmıştır (Frik, 1973: 22). Tarihler 1940'ı gösterdiğinde Büyük Millet Meclisi'nde kalp krizi geçirerek hayata veda etmiş ve İstanbul'daki Merkez Efendi Mezarlığı'na defnedilmiştir (Kavak, 2016: 5) Oldukça üretken bir tıp ve bilim insanı olan Besim Ömer, ömrü boyunca yetmişden fazla kitap kaleme almış, dört yüzden fazla makalenin de yazarlığını yapmıştır. Aşağıda ana ve çocuk sağlığı ile alakalı kitaplarına yer verilmiştir.

1.2. SİHHATNÜMÂ-İ ETFÂL YAHUD VALİDELERE NASİHAT (1885)

1.2.1. Genel Özellikleri

Sıhhatnümâ-i Etfâl Yahud Validelere Nasihat isimli kitap; hicri 1303 yılında, İstanbul A. Maviyan Şirket-i Mürettebiye Matbaası'nda basılmıştır. Eserin girişinde İfade başlığı altında, kitabın yazılış amacından bahsedilmiştir. Buna göre çocuk, Osmanlı Devleti'nde geleceğin teminatıdır. Çocuğun maddi ve manevi terbiyesi devletin geleceği bakımından mühimdir. Ancak bir çocuğu terbiye edebilmek ve yetiştirebilmek için öncelikle o çocuğun ruh ve beden sağlığının yerinde olması şarttır. Bu durumda bir devlet geleceğine yatırım yapmak istiyorsa evvela sınırları içerisinde yaşayan çocukların sağlığına yatırım yapmalıdır. Yazar da çocuk sağlığını korumak amacıyla yazdığı bu kitabın devletin gücüne, varlığına, geleceğine bir hizmet olduğunu ve bu hizmetten de kendi adına gurur duyduğunu belirtmiştir (Besim Ömer, 1885: 1-2).

Siyah cildi olan kitabın ebatları 18x13'tür. Sayfa sayısı 176'dır. Bölümler halinde yazılmıştır ve bölüm sayısı 16'dır. Kitabın son sayfalarında, Sıhhatnümâ-i Etfâlin Münderecatı

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

(Besim Ömer, 1885:175) başlığı altında iki sayfalık bir içindekiler bölümü mevcuttur. Kitap içerisinde zaman zaman dipnot bilgisine de başvurulmuştur.

Resim sayısı 29'dur. Orijinallerinin renksiz olduğu düşünülmeyle beraber görseller kısmen renklendirilmiştir. Mor, mavi, sarı, ten rengi, mint yeşili, bebe mavisi, lacivert, pembe gibi renkler bazı görsellerde kullanılmıştır. Orijinal ya da değil görsellerin renklendirilmiş olması resimleri güzelleştirmiş ve ayrıntılarını daha belirgin hale getirmiştir. Kitapta az da olsa tablolara yer verilmiştir (Besim Ömer, 1885: 43).

1.2.2. Muhtevası

Yukarıda da belirtildiği gibi eser, 16 bölümden oluşmaktadır. Kitabın sonunda yer alan içindekiler bölümüne göre kitabın içerdiği konular şöyledir: Mebde', Vakt-i Hamilde Mukteza-i İhtiyat ve İtina, Mesken, Kundak-Elbise, Sütüne İle İrza', İrza'-ı Gayr-ı Tab'i, İrza'-ı Hayvani, Uyku, Taharet ve Nezafet, Hareket, Vezn-i Etfâl, Diş Sürmesi, Memeden Kesme, Terakki-i İhtisat, Kazalar, Çocuklara 'Arız Olan 'İlel ve Emrâzdan Bir Nebze, Ev Eczahanesi'dir.

1.3. SIHHATNÜMÂ-İ ÂİLE YAHUD BABA-ANA-ÇOCUK (1886)

1.3.1. Genel Özellikler

Sıhhatnümâ-i Âile Yahud Baba-Ana-Çocuk namılı kitabın basım yılı, hicri 1304'tür. Bab-ı Âli civarında Ebussuud Caddesi'nde numara 72 adresli Mahmud Bey Matbaasında basılmıştır. Eserin sahibi, dönemin ünlü yayınevlerinden Kitapçı Arakel'dir (Besim Ömer, 1886:1). Dili oldukça ağırdır. Kitabın kapak sayfasında "*Sıhhat-i âile yalnız saâdet-i şahsiyyeyi değil selamet-i milliyeye ve ırkıyyeye de müstelzimidir.*" ifadesiyle aile sağlığının yalnızca kişisel bir mesele olmadığına, milletin ve ırkın selameti için de gerekli olduğuna değinilmiştir.

Kitap ciltlidir ve sarı saman kâğıda basılmıştır. Ebadı 19x13'tür. Sayfa sayısı 257 ve bölüm sayısı 27'dir. İçindekiler ya da fihris bölümüne yer verilmemiştir ve kitapta görsel malzeme yoktur.

1.3.2. Muhtevası

Eserin yazılma amacı Besim Ömer Paşa tarafından Mukaddime bölümünde detaylı bir şekilde anlatılmıştır: "*Âile esasen nikâh ve izdivaç namına erkekle beraber bir kadının ve bunlardan husule gelen evladın ve ba'zen bir ya da daha ziyade akraba ve hudemanın ictima'ından ibaret olduğuna göre de hülle-i nazarda küçük bir şey görünüyor, lakin hey'et-i ictima'iyye-i beşeriyyey-i akvam-ı sagire, milel-i mütevasıta, düvel-i mu'azzamayı âileler teşkil ettiği*

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

düşünülürse âilenin ehemmiyeti açıkça artar.” (Besim Ömer: 1886: 6). Bu cümlede ailenin; toplumu oluşturan en küçük yapı birimi olması hasebiyle zannedilenden daha önemli olduğu, büyük devletlerin dahi ailelerin zincirsel bir bağlantıyla vukua geldiğinden söz edilmiştir. Dolayısıyla ailelerin her yönden sağlıklı olması, toplumun sağlıklı olmasına, toplumun sağlıklı olması, milletlerin sağlıklı olmasına, milletlerin sağlığının da devletlerin sağlıklı olmasına katkı sağladığı belirtilmiştir. Mukaddimenin devamında Paşa, böyle bir eseri yazmakla vatana ve millete olan hizmet borcunu az da olsa ödeyeceğinden söz etmiştir

Kitabın bölüm adları şöyledir: Sıhhat-i Âile, Teşkil-i Âilede İntihab Meselesi, Muamelat ve Hüsn-i Muaşeret, Kadında İlim ve Marifet, İdare, Ahlak ve Terbiye, Terbiye ve Hıfz-ı Sıhhat-i Havas, Mesai’-i Akliyye-Mesai’-i ‘Azliyye, Hastalık, Ziya, Hava, Hararet, Hıfz-ı Sıhhat-i Mevsim, Bünye ve Mizaç, Mesken, Melbusat, Taharet ve Nezafet, Kozmetik, İnsana Göre Tegaddi, Mizaç ve San’ata Göre Tegaddi, Hazma Dair Kavaid-i Sihhiyye-i Ümumiyye, Suret-i Tegaddi ve Tarz-ı Ta’işin Vücutta Hasıl Eylediği Tahvilat, Neşvünema-i Beşer, Güzel ve Sahihül Mizaç Evlada Nasıl Nail Olunur?, Veraset, Verasetin Hasarına Mukabil İki Kuvvet, Sin Zevcinin ve Beynel Akraba İzdivacın Sıhhat-i Etfâle Olan Te’sirâtı, Veraset-i Mazaraya Mukabil Vesait.

1.4. ZAFİF VE VAKİTSİZ DOĞAN ÇOCUKLARA EDİLECEK TAKAYYÜDAT KUVÖZ VE GAVAJ (1888)

1.4.1 Genel Özellikleri

Doktor Besim Ömer, eseri yazarken Paris Mekteb-i Tıbbiye-i Âlisi hocalarından Budin’in aynı adlı eserinden faydalanmıştır. Kitap, İstanbul’da Mahmud Bey Matbaası’nda basılmıştır. Basım yılı hicri 1305’dir (Besim Ömer, 1888: 6). Önsöz yaklaşık 4 sayfadır. Önsözde Paşa, Paris’te eğitim için bulunduğunu, burada kuvöz adı verilen cihazlarla 6 aylık doğan çocukların bile hayata tutunabildiğini, normal şartlarda kuvöz olmadan yaşamayacak çocukların yaşayabildiği haberini vermektedir. Sözleri şöyledir: “*Fikir ve maksadım devlet ve vatanıma ‘âcizane hizmet olduğundan şimdilik buradan “Zaif ve Vakitsiz Doğan Çocuklara Edilecek Takayyüdat: Kuvöz –Gavaj” namıyla şu risaleyi yazdım. Fransa-15 Eylül Sene 304*” (Besim Ömer, 1888: 5-6). Buradan da anlaşılacağı üzere yazar eseri, Fransa’dan yazıp İstanbul’a göndermiştir. Nitekim kitabın son sayfasında yayınevi, kitabın yazarının Fransa’da olmasından dolayı basım aşamasında bazı hataların vukua geldiğini belirtmiş ve hataların düzeltilmiş hallerini paylaşmıştır.

Önsözden sonra yazarın faydalandığı Budin’in kitabının Fransızca bibliyografyası dikkat çekmektedir. Devamında ise kitabın sağ sayfası Osmanlıca, sol sayfası Fransızca olarak Budin’in kaleme aldığı önsöze yer verilmiştir. Önsöz yedi sayfadır, Osmanlıca tercümesi ile beraber toplam

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

sayfa sayısı 15'tir (Besim Ömer, 1888: 8-9). Eserin dili oldukça sadedir. Siyah ciltlidir ve 107 sayfadır. Cildin üzerinde Latin alfabesiyle kitabın ve yazarın adı yazılmıştır. Büyük ihtimalle kitap, Harf İnkılabından sonra ciltlenmiştir, hatta yazarın adı Besim Ömer Akalın olarak yazıldığına göre kitabın Soyadı Kanunu'ndan sonra ciltlenmiş olması akla daha yatkındır. Bölüm sayısı 10'dur. Dipnotlara sıklıkla yer verilmiştir. Kitabın bir içindekiler bölümü mevcut değildir. Görsel sayısı yaklaşık 20'dir. Resimler ve tablolar kullanılmıştır.

1.4.2. Muhtevası

Kitap, adından da anlaşılacağı üzere prematüre bebekler hakkındadır. Birinci bölüm bir giriş mahiyetindedir. Bu bölümde hamilelik dönemi, çocuk düşürme ve erken doğumdan bahsedilmiştir. İkinci bölümde erken doğan bebeğin kilosu hususuna bilhassa ehemmiyet verilmiştir. Erken doğan çocukların zayıf olması, altı, yedi ve sekiz aylık doğan çocukların durumları, erken doğan bebeğin vücut ısısı ve göbeği geç kesmenin önemi üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölüm, erken doğan çocukların hastalıkları ile alakalıdır. Dördüncü bölüm, çocuk ve soğuk hava arasındaki ilişkiye odaklanmıştır. Çocuğun vücut ısısının korunması için takip edilecek adımlara değinilmiştir. Beşinci bölüm, tamamıyla kuvöze ayrılmış ve kuvöz tanıtılmıştır. Altıncı bölümde kuvöze konulacak bebeklerin kundaklanması, kuvözde kalınacak süre ve kuvözün sıcaklığı gibi meseleler konu edilmiştir. Kuvöze Karşı İtirazat bölümü yedinci bölümdür. Bu bölümde kuvözdeki çocuğun bulaşıcı hastalıklara yakalanma riski, kuvöz sıcaklığını ayarlama, kuvöz dışına çıkartılan çocuk ve anne arasındaki ilişki, kuvöz kapağının beyazlığı ve şeffaflığı konuları işlenmiştir. Sekizinci bölüm, kuvözün faydaları ve bunların istatistiksel yorumlamaları üzerinedir. Dokuzuncu bölümde kuvözdeki çocuğun beslenmesi üzerinde durulurken; onuncu bölümde Doktor Budin'in tavsiyelerine yer verilmiştir.

1.5. VERASET (1892)

1.5.1. Genel Özellikleri

Veraset kitabı, Servet-i Fünun dergisinde peyderpey yayınlanmış, daha sonrasında kitaplaştırılmıştır. Eser, İstanbul Âlim Matbaası'nda hicri 1309'da basılmıştır. Kitabın sahibi, Ahmet İhsan ve Şürekâsıdır (Besim Ömer, 1892: 1). Kitabın önsözü yoktur. Siyah-gri tonlarda ciltlenmiş bir kitaptır. Sayfa sayısı 38'tir. Kitabın başında yahut sonunda herhangi bir içindekiler bölümüne rastlanılmamıştır. Kitabın görsel sayısı 8'dir.

1.5.2. Muhtevası

Elimizdeki Veraset adlı bu kitap, ilk bakışta miras hukukuna dair bir kitapmış gibi görünse de aslında genetik ile alakalıdır. Çocuğun anne babasına yahut ikinci dereceden akrabalarına benzemesinin bilimsel temeli ile bir girizgâh yapılmıştır. Akabinde nesilden nesle sadece genlerin değil aynı zamanda hastalıkların da aktarılabilceği meselesi ele alınmıştır. Genlerden başka huyun, mizacın da soydan soya geçebildiğinden bahsedilmiştir. Çocukların anneye babadan her zaman daha fazla benzeyeceğine değinilmiştir. Anne sütü ve annenin bebekle daha çok vakit geçirmesi benzemenin temellendirildiği iki faktördür.

1.6. BEYNEL ETFÂL SİRÂYET-İ EMRÂZ (1892)

1.6.1. Genel Özellikler

Veraset gibi kitap olmadan önce Servet-i Fünun dergisinde yayınlanmıştır. Ahmet İhsan ve Şürekâsı kitabın sahibidir ve kitap İstanbul'da Âlim Matbaasında basılmıştır (Besim Ömer, 1892:1). Eserin bir önsözü yoktur. Yazarın dili oldukça sade ve anlaşılırdır. Kitabın son sayfasında yazarın diğer eserlerinin adlarının ve fiyatlarının geçtiği küçük bir liste vardır. Beynel Etfâl Sirayet-i Emraz kitabının fiyatı bu listeye göre 40 paradır (Besim Ömer, 1892: 25).

Eser, siyah-mor ve yeşil ciltlidir ve sayfa sayısı 25'tir. Çalışma sürecinde okuduğumuz kaynak kitapların en incesidir. Kitabın bir fihristi ya da içindekiler bölümü yoktur. Harf puntosu oldukça büyüktür. Kitapta dipnot bilgisi yer almamaktadır ve görsel malzeme de yoktur.

1.6.2. Muhtevası

Adından da anlaşılacağı üzere kitap, çocuklar arasında görülen bulaşıcı hastalıklar üzerinedir. İlk olarak bulaşıcı hastalık tanımı yapılmıştır. Çocuklar arasında yaygın olan bulaşıcı hastalıklar kısaca tanıtılmıştır. Devamında bazı hastalıkların insandan insana, bazılarının ise hayvandan hayvana ve hayvandan insana geçebildiği, bulaşıcı hastalıkların önünü alabilmek için aşının şart olduğu, çocukların bağışıklık sistemlerinin zayıflıklarından ötürü bulaşıcı hastalıkların ölümlere sebebiyet verebileceği, hastalık durumunda çocuğun karantina altına alınıp diğer çocuklardan ve hane halkından uzaklaştırılması gerektiği gibi meseleler ele alınmıştır.

1.7. ÇİÇEK HASTALIĞI VE SUÇİÇEĞİ (1892)**1.7.1. Genel Özellikleri**

Çiçek Hastalığı ve Suçiçeği isimli kitap; hicri 1310 yılında İstanbul'da Âlim Matbaasında basılmıştır. Kitabın sahibi Ahmet İhsan ve Şürekâsıdır. Kitap evvelce Servet-i Fünun dergisinde tefrika edilmiştir. Daha sonra resimler eklenerek kitap haline getirilmiştir.

Kitabın dili oldukça sade ve anlaşılırdır. Besim Ömer Paşa'nın genelde kitaplarında yer alan önsöz kısmı, bu kitapta yoktur. Fakat Paşa, kitabın ilk sayfasında önsöz mahiyetinde bir açıklama yapmıştır. Açıklamada Osmanlı sınırları içerisinde bir çiçek salgını vukua geldiği ve bu salgından en az zararlı çıkabilmek için ebeveynlere genel bir bilgi vermek amacıyla bu makalenin* yazıldığından bahsetmektedir.

Siyah ciltli olan kitap, toplamda 28 sayfadır. Yazı boyutu oldukça büyüktür. Bu da kitabın okunmasını kolaylaştıran bir faktördür. İçindekiler bölümü yoktur. Zaten kitabın adından da anlaşılacağı üzere iki tane bulaşıcı hastalıktan bahsedilmektedir.

Görsel malzemeye yer verilmiştir. Kitabın 16. ve 17. sayfalarında çiçek hastalığı ve suççiçeği açıklamasıyla yatakta yatan iki tane çocuk resmi görülmektedir (Besim Ömer, 1892). On altıncı sayfadaki çocuk; çiçek illetine tutulmuş iken on yedinci sayfadaki çocuk; suççiçeğine yakalanmıştır. İki resmin karşılıklı verilmesinin sebebi iki hastalığın birbirinden farkını göstermektir. Zira kitap boyunca bu hastalıkların birbirine karıştırıldığına değinilmiştir.

1.7.2. Muhtevası

Kitap, içerik bakımından çok yoğun değildir. Sadece iki hastalık temelinde şekillenmiştir. İlk olarak çiçek hastalığından bahsedilmiştir. Çiçek hastalığının Arapça karşılığı, tanımı, nasıl bulaştığı, vücutta görülen değişiklikler, kuluçka süresi, vücutta yayıldığı bölgeler, öldürücü olabildiği durumlar, çiçek hastalığından korunma yolları, aşılama, bulaşmasını engellemek için alınacak tedbirler, hastanın beslenmesi, iz kalmaması için yapılacaklar ele alınan konulardır. Yirmi sekiz sayfalık kitabın yirmi bir sayfası çiçek hastalığına ayrılırken geri kalanı suççiçeğine tahsis edilmiştir. Hastalığın tıbbi terminolojideki adı, tanımı, bulaşıcı özelliği, görülebileceği yaş grupları, çiçek hastalığından farkları, ölümcül olmadığı, vücutta gösterdiği yaygınlık, kuluçka süresi, hasta çocuğun bakımı, iz kalmaması için alınacak tedbirler ele alınmıştır.

* İlk olarak Servet-i Fünun dergisinde yayınladığı için makale ifadesi kullanılmıştır.

1.8. ÇOCUK (1892)

1.8.1. Genel Özellikleri

Çocuk da Servet-i Fünun dergisinde evvela yayınlanmış sonra resimler eklenerek İstanbul'da Âlim Matbaasında basılmıştır. Ahmet İhsan ve Şürekâsı kitabın sahibidir. Önsöz içermemektedir. Ancak eserin başlangıcında yazar, iki sayfa önsöz mahiyetinde bir giriş yapmıştır. Bu girişte Paşa; ahlak, edep ve terbiyenin bir çocuk için ne kadar önemli ise beden sağlığının da o kadar önemli olduğundan hatta beden sağlığı olmayan bir çocuğun ahlaklı, edepli, terbiyeli olma ihtimalinin olmamasından ötürü evvela beden sağlığının önem arz ettiğinden bahsetmiştir (Besim Ömer, 1892:3).

Çocuk, siyah ve gri renklerinde bir cilde sahiptir. Sayfa sayısı 44'tür. İçindekiler ya da fihristi yoktur. Kitapta görsel malzemeye yer verilmiştir. Resim sayısı 8'dir. Resimlerin hepsi renksiz, siyah-beyazdır. Resimlerden başka, kitapta üç adet tablo kullanılmıştır.

1.8.2. Muhtevası

Kitapta ilk olarak çocukluğun tanımı yapılmıştır. Çocukluk Tarihi bakımından değerlendirdiğimizde bu tanım bizim için oldukça önemlidir. Zira bu zamanlarda, çocuk ve çocukluğa dair bir şeylerin farkında olunması ve bu bilgiye ulaşmamız Çocukluk Tarihinde yapılacak sonraki çalışmalar için kıymetlidir. Kitabın devamında bir çocuk için aylara ve senelere göre ideal boy-kilo aralıkları, çocukların karşılaşılabileceği bulaşıcı hastalıklar, diş çıkarma, emzirme, doğru emzirme metotları, emzirmenin önemi, memeden kesme, çocuğun gezdirilmesi, çocuğun sosyalleşmesi gibi konular işlenmiştir.

1.9. EMZİRME (1892)

1.9.1. Genel Özellikleri

Emzirme kitabı da Besim Ömer Paşa'nın yukarıda bahsettiğimiz diğer kitapları gibi Servet-i Fünun dergisinde yayınlandıktan sonra resimler eklenerek kitap haline getirilmiştir. Hicri 1309 yılında basılan kitabın basım yeri İstanbul, Âlim Matbaası'dır. Kitabın basımında söz sahibi olan merci ise Ahmet İhsan ve Şürekâsıdır (Besim Ömer, 1892:1). Bu kitabın da önsözü yoktur.

Emzirme ciltli bir kitaptır. Cilt rengi siyah ve gridir. Sayfa sayısı 32'dir. Kitabın başında yahut sonunda bir içindekiler bölümü mevcut değildir. Kitapta kullanılan resim sayısı 5'tir. Ayrıca, kitapta iki adet tablo mevcuttur.

1.9.2. Muhtevası

Eserin adından da anlaşılacağı üzere, kitap emzirme meselesini ele almıştır. Emzirmenin çocuk için ehemmiyeti, sütünelik (sütannelik), anne sütünün olmadığı yerde başvurulacak takviye gıdalar, diğer hayvanların sütleri, sütün kaynatılması ve saklanması, biberon kullanımı kitabın içeriğini oluşturan konulardır.

1.10. TABİB-İ ETFÂL YAHUD EBEVEYNE YADİGÂR (1897)

1.10.1. Genel Özellikleri

Tabib-i Etfâl Yahud Ebeveyne Yadiğâr isimli kitap, hicri 1314 yılında İstanbul'da Divan yolu 151 numaradaki Âlim Matbaası'nda basılmıştır. Kitabın orijinali Fransızca'dır. Tercümesi, Doktor Besim Ömer Paşa tarafından yapılmıştır. Kitabın dili sadedir. Yazar, Osmanlı Devleti'nde tıp ilminin cinci, üfürükçü, kırıkçı, çıkıkçı gibi şarlatanların elinde oyuncağa çevrilmesinden duyduğu rahatsızlığı dile getirmektedir. Bu eserle çocuk hastalıklarına dair oluşan bilgi kirliliğinin önüne geçileceğini savunmaktadır (Besim Ömer, 1897: 1).

Kitap ciltlidir, toplam sayfa sayısı 534'tür. Ölçüleri 20x14'tür. Yazı puntoları oldukça küçüktür. Kitap sonunda ayrıntılı bir içindekiler bölümü mevcuttur. Bu kadar kalın bir kitapta arayacağımız şeyi bulmanızda bu bölümün oldukça faydalı olduğu söylenebilir. Kitabın sonunda eserin yazılma sürecinde faydalanılan kitapları gösteren kısa bir kaynakça vardır.

Eserin içerisinde 160 adet resim olduğu bilgisi kitabın kapaktan sonraki ilk sayfasında belirtilmiştir. Resimler genellikle hastalıklarla ve hastalıklarda uygulanacak tedaviler ile ilgilidir. Örneğin; çocukların ateşini ölçmek için kullanılan bugün derece/ateş ölçer olarak adlandırılan mizanü'l-harare resmi açıklamasıyla beraber verilmiştir. Mikropların, mikroskop altındaki görünüşü resmedildiği gibi temiz suya ulaşmada faydalı olduğu bilinen arıtma sistemlerinin de resimleri ile karşılaşmıştır. Bebek ve çocuk resimleri de sıklıkla kullanılmıştır. Bebek resimleri, umumiyetle ilgili hastalığa yakalanan çocuğun suretinin o hastalıkla ne hale geldiğini ya da hastalık semptomlarının çocuklarda nasıl görüldüğünü gösterir (Besim Ömer, 1897: 36). Sağlıklı bebek-anne resimleri ve beşik resimleri de görülmüştür. Ekseriyetle resimler altında minik bir açıklama metni yer almıştır. Açıklamasız resimler de vardır. Bazı resimler kitabın orijinal halinden alınmıştır fakat Osmanlı toplumuna ve insanına ait resimler de kitaba eklenmiştir. Bu yönüyle dönemin Osmanlı çocuklarının hayatlarına az da olsa ışık tutulduğu tarafımızca düşünülmektedir.

1.10.2. Muhtevası

Kitap, Sâri Hastalıklar, Cihaz-ı Hazmî, Emrâz-ı Hazmiyye, Emrâz-ı Asabiyye, Emrâz-ı Kalbiyye, Emrâz-ı Tenefüsiyye, Emrâz-ı Cildiyye, Emrâz-ı Bünyeviyye ve Zeyl bölümlerinden oluşmaktadır. Toplamda dokuz bölüm vardır. Kısaca bölümlerin hangi alt başlıkları içerdiğini sıralar isek: Birinci bölüm Sâri Hastalıklar: Kızamık, Kızıl Hastalık, Çiçek, Fena Çiçek, Hafif Çiçek, Suçiçeği, Aşı ve Aşılama, Kara Humma-Tifo, Kuşpalazı-Difteri, Difterili Hunnak, Kuşpalazı, Yalancı Kuşpalazı, Boğmaca Öksürüğü, Kabakulak başlıklarını içermektedir. İkinci bölüm Cihaz-ı Hazmî: İrza'-ı Maderane, Sütine (Sütannelik), İrza-ı Sana'i, Memeden Kesme konularına değinmektedir. Bu bölümün diğer bölümlere nispeten kısa olduğu söylenebilir. Üçüncü bölüm Emrâz-ı Hazmiyye: Diş Sürmesi, Diş Sürmesinden Mütihazıl Olan İhtilalat, Pamukçuk, Ağız Yaraları, Bademciklerin Büyümesi, Yeni Doğan Çocuklarda Geçirme, Mide Humması, Çocuklarda İshal, Süt Ta'kimi, Çocuk Kolerası, Salgın Kolera, Karındaki İç Gömleği Âfuneti, Bağırsağın Birbiri İçine Girmesi Düğümlenmesi, Sarılık, Bağırsak Solucanları başlıklarından müteşekkildir. Dördüncü bölüm Emrâz-ı Asabiyye: Çocuklarda İhtilalat, Dâhili İhtilalat, Beyin Humması, Felc-i Vechi, Baş Sıskalığı, Belahat, Gece Korkuları, Temaruz gibi hastalıklardan bahsetmektedir. Beşinci bölüm Emrâz-ı Kalbiyye: Kalp-Dış Zar-İç Zar, Kalbin Desameleri, Emrâz-ı Kalbiyye-i Veladiyye, Bayılma gibi hastalıkları konu etmektedir. Emrâz-ı Tenefüsiyye: Akciğerler, Dinleme, Burun Kanaması, Gırtlak Âfuneti, Nezlat-ı Sadriyye, Bronşit, Verem gibi hastalıklar altıncı bölümün öne çıkan hastalıklarıdır. Yedinci bölüm Emrâz-ı Cildiyye: Kabuklar, Kabarcıklar, Egzama, Pişik, Uyuz, Saçkıran, Saç Düşüren, Baş Kehlesi, Yeni Doğan Çocukta Yılcık, Kurdeşen, Aş Erme Nişaneleri-Anadan Doğma Biçimsizlikler ele alınan cilt problemleridir. Sekizinci bölüm Emrâz-ı Bünyeviyye: Boy Atma-Büyüme Humması, Oynak Yerler Yeli, Boyun Tutulması, Nezle-i Müstevliyye, Adi (İ)stıma, Kansızlık, Kemik Hastalığı-Kambur Hastalığı-Raşitizm gibi hastalıklar detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Onuncu bölüm Zeyl başlığı ile verilmiştir. Zeyl Arapça etek anlamına gelmektedir, Eski Türkçe'de ek anlamında kullanılmıştır. Bugün kitap sonlarında yer alan ekler bölümüne karşılık gelmektedir. Bu bölümde Bere, Batma, Yara, Ezilme Husule Gelen Yaralar-Isırıklar, Yanıklar, Burkulma, Çıkık, Kırık, Göz Ağrıları, Kulak Âfunetleri-Ağrıları, Zehirlenme meselelerine değinilmiştir.

Yukarıda içerikleri verilen bölümler değerlendirildiğinde kitabın çocuk hastalıklarına dair pek çok meseleyi ele aldığı açıkça görülmektedir. Böyle bir kitap hem ebeveynler için hem de doktor, hemşire ya da ebe dahi bulunmayan taşralarda öğretmenler tarafından başvurulacak bir acil durum kitabıdır yorumu rahatlıkla yapılabilir.

1.11. ÇOCUKLARA AŞ YAHUD VALİDELERE HEDİYE (1897)**1.11.1. Genel Özellikleri**

Çocuklara Aş Yahud Validelere Hediye kitabı, İstanbul'daki Âlim Matbaası'nda basılmıştır. Kitabın sahibi olan yayınevi, Ahmet İhsan ve Şürekâsıdır. Basım yılı hicri 1314'tür (Besim Ömer, 1897: 1). Kitap, yeşil cilt ile gayet özenli bir şekilde ciltlenmiştir. Kitabın sayfa sayısı 124'tür. Eserin sonunda Münderecat başlığı ile bir içindekiler bölümü vardır. Kitap bölümlere ayrılmıştır. Kitapta görsel malzemeye az da olsa yer verilmiştir. Resimlerden başka kitapta tablo ve şemaların da kullanıldığı gözden kaçmamıştır.

Görsel malzeme yerlilik bakımından değerlendirildiğinde; genelde kullanılan resimler yabancı menşelidir. Çünkü özellikle anne ve bebek resimlerinde annelerin Osmanlı kadınları gibi değil de Avrupaî giyimli kadınlar olduğu, başlarının da açık olduğu görülmüştür. Fakat yerli resimler de kitapta yer bulmuştur. Misalen 65. sayfada Osmanlı kıyafetleri giymiş bir adamın, camii minaresinin görüldüğü bir sokaktan eşiği ile geçtiği bir resim görülmektedir (Besim Ömer, 1897).

1.11.2. Muhtevası

Kitap, toplamda yedi bölümden müteşekkildir ve bölüm adları sırasıyla şöyledir: İrza'-ı Maderanenin Ehemmiyeti-Çocuklarda Hazım, Çocuklarda Altı Aylık Oluncaya Kadar İrza' Zamanında Verilecek Gıda, Sütün Suret-i İ'tası ve Süte Su İlavesi, Altı Aylık Olan Bir Çocuğun Memeden Kesilinceye Kadar Nafakası, Memeden Kesme, Memeden Kesildiğinden İki Yaşını Tecavüz Eyledikten Sonra Çocuğun Yiyeceği, Zeyl ve Bir Arzuvi-i Şedid.

Bu başlıklardan da anlaşılacağı üzere kitapta; anne sütünün önemi, sütün hazmı, keçi sütü, eşek sütü, kısrak ve koyun sütü, inek sütü, çiğ süt, süt ile geçen hastalıklar, kaynamış süt ve faydası, kaynamış sütün hazmı, mikropların yok edilmesi, ta'kim edilmiş süt, evlerde süt ta'kimi, süt ta'kimi esnasında kullanılacak usuller ve cihazlar, süte su ilavesi, suyun miktarı, çocuğun kilosuna göre sütün sulandırılması, süt verilirken kullanılacak çeşitli mutfak gereçleri: fincan, kaşık ve emzik, mamalara dair genel bilgi, et suyu, süt dişleri, memeden kesmek için doğru zaman, farklı memleketlerde memeden kesme zamanı, memeden kesildikten sonra verilecek yiyecek türleri, süt saklamak için kimyahane kurulması gerektiği gibi meseleler detaylıca işlenmiştir.

1.12. GEBELİK VE GEBELİKTE TEDABİR (1900)**1.12.1. Genel Özellikler**

Hicri 1318 yılında İstanbul'da Âlim Matbaası'nda basılmıştır. Ahmet İhsan ve Şürekâsı kitabın yayınevidir. Kapak sayfasında kitabın adı ve Avrupaî giyimli bir kadın resmi bulunmaktadır. Bu sayfada şaşırtıcı olan şey, sayfada renklerin kullanılmasıdır. Siyah, turuncu ve yeşil renkleri sayfaya canlılık katmıştır. Önsözü vardır ve oldukça uzundur. Sayfa sayısı 12'dir ve Medhal başlığı ile verilmiştir. (Besim Ömer, 1900:5) Şunu da eklemek gerekir ki bu kitabın genel olarak dili ağırdır.

Kırmızı, pembe ve kahverengi tonlarının kullanıldığı bir cilde sahip olan kitap, 151 sayfadan müteşekkildir. Kitap üç bölüm halinde yazılmıştır. Sayfa sayısı fazla lakin bölüm sayısı azdır. Dolayısıyla bölümlerin içerikleri oldukça yoğundur. Bu durumda da bölüm içlerinde açılan alt başlık sayıları artmıştır. İlaveten, bölümlerin sayfa sayıları birbirleriyle orantılı değildir. Örneğin kitabın Aldatıcı veya Yalancı Gebelik isimli ikinci bölümü 18 sayfa iken Hıfz-ı Sıhhat-i Hamil adlı üçüncü bölümü neredeyse 80 sayfadır.

Kitabın sonunda bir fihrist yer almaktadır. Fihrist 4 sayfadan müteşekkildir. Fihristin öncesinde ise bir kaynakça vardır. Yazarın eseri oluşturma sürecinde faydalandığı kaynaklar sıralanmıştır. On üç tane yazar ve kitap ismi görülmektedir. Kaynakçaya yer verilmesi şaşırtıcı olmamakla birlikte tüm kaynakçanın Latin alfabesi ile oluşturulduğunu görmek oldukça şaşırtıcıdır.

Kitapta 28 adet resim kullanıldığı görülmüştür. Ayrıca az sayıda da olsa tablo ve şemalara yer verilmiştir. Bu kitabın diğer kitaplardan ayırıcı özelliği görsellerin bir kısmının özellikle de bölüm başlarındaki resimlerin renkli olmasıdır. Kitapta renkli resimler görmek bizi dahi heyecanlandırmıştır. Bundan 120 yıl evvel resme, fotoğrafa ulaşmanın ne kadar güç olduğu hesaba katılınca; renkli resimler görmenin dönemin okuyucularını da heyecanlandırdığını tahmin etmek güç değildir.

1.12.2. Muhtevası

Evvelden de dediğimiz gibi üç bölümden oluşan kitabın içerdiği konu sayısı oldukça fazladır. Sırasıyla; Hamillik Teşhisi adlı bölümü; hamileliğin alametleri, adet görememe, memelerde görülen değişiklikler, karın büyümesi ve görülen diğer farklılıklar, vücudun bazı yerlerinin esmerleşmesi, yüzdeki gebelik lekeleri, anne karında çocuğun tekme atması, kusma, baygınlık, iğrenme, çocuğun kalp atışı konularından oluşmaktadır.

Aldatıcı ve Yalancı Gebelik isimli ikinci bölümde gebelik teşhisinde insanı hataya götürecektir nedenler, hamilelikle karıştırılabilecek bazı hastalıklardan bahsedilmekle birlikte başlık ile çok alakalı olmasa da çocuğun cinsiyeti, gebelik seyri, gebeliğin müddeti, doğum zamanının belirlenmesi, doğumun gecikmesi konularına da yer verilmiştir.

Üçüncü ve son bölüm ise hamile kadının sıhhati üzerine oluşturulmuştur. Burada oturlan ev ve hava, sanayinin gebeliğe etkisi, gebe kadınların beslenmesi, hamile kadının hareketi ve gezmesi, dans etmesi, ev işleri, kara seyahatleri, şimendiferle seyahat, deniz yolu ile seyahat, cinsel hayatı, giyimi, korse kullanımı, gebe kuşağı, diz bağları ve ayakkabıları, banyo yapma sıklığı, soğuk banyo, deniz banyosu, su ile tedavi, taharet ve nezafet, iç ve dış temizlik, memelerin emzirmeye hazırlanması, meme ve meme başlarının biçimleri, gebelik boyunca vücudun gösterdiği değişiklikler; hazım zorluğu, kan dolaşımındaki farklılık, nefes alış verişin değişmesi, sinirsel dalgalanmalar, aş erme, diş ağrısı, idrar ve idrar yollarında görülen rahatsızlıklar, vajinada görülen hastalıklar, gebelikte kan gelmesi, çocuğun düşmesi konuları mevzu bahis edilmiştir.

1.13. DOĞURURKEN VE DOĞURDUKTAN SONRA (1902)

1.13.1. Genel Özellikler

Hicri 1320 yılında İstanbul'da bulunan Matbaa-i Ahmet İhsan'da basılmıştır. Başlamazdan Evvel başlığı ile 10 sayfalık bir mukaddimesi vardır. Önsözde kadınlığın ve anneliğin ehemmiyeti, doğurmaktaki güçlükler, lohusalık ve çocuk düşürme konularına değinilmiştir. Lakin işlediği konular ya da içerik hakkında bilgi vermemiştir. Bu, o zamanlarda kaleme alınan pek çok önsözde karşılaştığımız bir problemdir. Şöyle ki yazar, çok genel bir giriş yapar, en son birkaç satırda kitapta ne olduğu bilgisini verir fakat bu bilgi öylesine azdır ki kitabın tam olarak içeriğine ancak onu okuduktan sonra vakıf olabilirsiniz.

Turkuaz-siyah ebruli bir cilde sahip olan kitabın sayfa sayısı 160'tır. Eser boyunca yalnızca matbu yazı kullanılmıştır. Kitap, bölümler halinde yazılmıştır. Kitabın sonunda Kitabın Münderecatı başlığı ile üç sayfalık bir içindekiler bölümü vardır (Besim Ömer, 1902: 155).

Eserde görsel malzemeye sıklıkla yer verilmiştir. Görsel sayısı 134'tür. Neredeyse sayfa başına bir görsele denk gelmektedir. Metni daha iyi kavratmak ve öğretmek amacıyla kullanılan görsel sayısı oldukça fazladır ve bu resimlerin altlarında genelde uzun uzun açıklamalar yapılmıştır. Resimlerin büyük kısmı ecnebi kökenlidir ancak az da olsa yerli resimler karşımıza çıkmıştır. Bu kitapta ilginç olan bir ayrıntı daha vardır ki o da kitap içerisinde fotoğraf kullanılmasıdır. Yaklaşık on kadar fotoğraf kitapta yer almaktadır.

1.13.2. Muhtevası

Doğurmazdan Evvel isimli bölüm, ilk bölümdür. Bu bölümde; gebelik nişaneleri, vakt-i veladet, yakın zamanda doğurulacağına dair alametler, rahmin sıkışmaları, doğum nişanelerinin görünmemesi ve ilk müjdecilerden bahsedilmiştir. Doğururken Temizlik bölümünde ise lohusalık, fennî temizlik, mikropların öldürülmesi, sıcaklık ile temizlik, ilaçlarla temizlik, ebenin temizliği konuları yer almaktadır. Üçüncü bölümde, Doğururken Kadına Ne Yolda Bakılmalı? sorusu başlık olarak belirlenmiştir. Çocuk ve gebe için ne tür hazırlıklar yapıldığı konu edilmiştir. Doğumun gerçekleşmesi ve doğumun ardından plasentanın alınmasının önemi üzerinde durulmuştur. Dördüncü bölüm; göbek bağının kesilmesi, çocuğun boğuk ya da baygın doğması durumunda yapılacaklar, kundak ve elbise meselesi, lohusalıkta temizlik, lohusalık humması, ebenin temizliği ve lohusalıkta idrar tutukluğu konuları ele alınmıştır. Beşinci bölümde meme vermede sıra, emzirme pozisyonları, çocuğun beşikte yatış pozisyonları, çocuğun dışarı çıkarılması ve gezdirilmesi, sütün kesilmesinin nedenleri, yeni doğan bebeğin beslenmesi, annenin hastalığının süte etkisi, sütünelik, sütün muayenesi, anne sütü dışındaki sütler, sütte bulunabilecek mikroplar, sütün kaynatılması ve memeden kesme mevzuları irdelenmiştir. Altıncı bölüm, yeni doğan bebeklerde görülen hastalıklara odaklanmıştır. Özelde ise zayıflık, eksiklik nişaneleri, sakat doğan çocuklara nasıl bakılması gerektiği gibi meseleler detaylıca işlenmiştir.

Son olarak bölümlerin ayrılmasında bir konu bütünlüğü olmadığı dikkat çekmektedir. Yani bölümler hazırlanırken sanki titizlikle çalışılmamış gibi bir hava yaratmaktadır. Örneğin; üçüncü bölümde ebenin temizliği konusu ele alınmışken, dördüncü bölümde yine ebenin temizliğinden bahsedilmiştir. Kitap içerisinde tekrara girilmiştir.

1.14. DARÜLACEZE İRZAHANESİ

1.14.1. Genel Özellikler

Kitap, hicri 1319 yılında basılmıştır. Kitabın kapak sayfasında “*Servet-i Fünun Gazetesi'nin (638) numarolu nüshasına derc olunduktan sonra ayrıca risale suretinde de tab' olunmuştur*” (Besim Ömer, 1903: 1). Bu bilgidен anlaşıldığı üzere bu Besim Ömer'in bazı kitaplarında olduğu gibi evvela Servet-i Fünun dergisinde yayınlanmıştır. Dergide yayınlanmış olması umuma hitap ettiğini gösterir. Hangi matbaada basıldığı ya da yayınevinin hangisi olduğu belli değildir. Ancak Besim Ömer Paşa'nın basılan diğer kitapları ile karşılaştığımızda kapak sayfasının benzerliklerinden Ahmet İhsan ve Şürekâsı yayınevi, Matbaa-i Ahmet İhsan'ın ise matbaası olduğu düşünülmektedir.

Kitabın bir önsözü yoktur. İç kapak sayfasında sonra tüm sayfayı kaplayan ve altında İrzahane yazan büyük bir fotoğraf vardır. Bu fotoğrafın akabinde kitap başlamaktadır. Kitabın dili ağır değildir, geneli oldukça sade ve anlaşılır cümlelerden oluşmaktadır.

Siyah-bordo bir cilde sahip olan kitap, 35 sayfadır. Oldukça ince bir kitaptır. Kitap, tek bir konu üzerine odaklandığından bölümlere ayrılmamıştır. Kitabın bir içindekiler ya da fihristi de yoktur.

Kitapta toplam görsel sayısı 20'dir. Bu 20 görselin 7 tanesi fotoğraftır ve bir sayfayı kaplayacak büyüklüktedirler. Darülaceze İrzahanesi içinden çekilmişlerdir. Fotoğraflarda çocuklar ve onların bakıcıları görülmektedir. Bakıcı kadınların kıyafetleri Avrupa'dır. Başlarında da örtü bulunmamaktadır. Hepsi tek tip giyinmiştir (Besim Ömer, 1903: 17-18). Görsellerin hepsi renksiz, siyah beyazdır.

1.14.2. Muhtevası

Eserin konusu Darülaceze İrzahanesi'dir. İrzahane kelime anlamı olarak süt çocuğu yuvası demektir. Burada annesi babası hatta kimsesi olmayan çocukların hayata tutunması sağlanmaya çalışılmıştır. Kitapta bu çocukların beslenmesi, giyimi, bedensel temizliği, hastalıklardan korunmaları, genel sağlıkları üzerinde durulmuştur. Ayrıca irzahanedeki çalışanların teşkilat yapısı ile alakalı bilgiler de mevcuttur.

1.15. ÇOCUK BÜYÜTMEK (1903)

1.15.1. Genel Özellikleri

Kitap; hicri 1320 yılında İstanbul Matbaa-i Ahmet İhsan'da basılmıştır. Kitabın iç kapak sayfasında; sağ alt köşede "1320 senesi zarfında Servet-i Fünun gazetesine tefrika suretinde derç olunduktan sonra ayrıca kitap suretinde tab' olunmuştur."(Besim Ömer, 1903) ifadesi yer almaktadır. Buradan da anlaşılacağı üzere yukarıda bahsettiğimiz pek çok Besim Ömer kitabı gibi bu da evvela Servet-i Fünun dergisinde bölüm bölüm yayınlanmıştır.

Yaklaşık iki sayfalık bir önsözü vardır. "Bir annenin yüreği ve sütünün yerini hiçbir şey alamaz." cümlesi sayfa başında dikkat çekicidir. Önsözde yazar, ilk olarak çocuk büyütmenin Avrupa'da bir ilim olduğundan bahsetmiştir. Yine önsözde, çocuğu yapacak karı kocanın bedensel ve ruhsal açıdan sağlığı ve birbiriyle uyumu, hamilelik dönemi, sağlıklı bir şekilde doğumun gerçekleşmesi, doğumdan sonra bebeğin yetiştirilmesi gibi konulardan da söz etmiştir. Besim Ömer, bir doktor olarak çalışmaya başladığından beri çocuk büyütme konusunda yapılan bir sürü yanlışa denk

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

geldiğinden bahsetmiş ve bu yanlışlıkları düzeltebilecek bir eser yazarak insanların bilhassa da kadınların istifade etmesini arzu ettiğini belirtmiştir. Ayrıca bu kitabı yazarken Paris Mekteb-i Tıbbiyesi'nin en önemli hocalarından Mösyö Pinard'ın "Çocuk Büyütmek Dersleri" ve hocası olarak addettiği Buden'in yazdıklarından faydalanarak bu kitabı ortaya çıkarttığından söz etmektedir. Kısıtlı zamanında çok emek vererek yazdığını iddia ettiği bu kitaptan hanımların bol bol istifade etmelerini umduğunu söyleyerek sözlerine son vermiştir (Besim Ömer, 1903: 3).

116 sayfadan müteşekkil olan kitap, aynı zamanda ciltlidir. Cilt rengi mercan, kırmızı ve kahverengidir. Eserin sonunda Kitabın Münderecatı başlığı ile bir içindikiler bölümü mevcuttur.

Eserde görsel malzemeye sıklıkla başvurulmuştur. 116 sayfalık kitapta 90 adet resim kullanılmıştır. Resimlerin kullanılış amacı gayet pragmatiktir. Bir çocuğa nasıl bakılacağı evvela yazılmış akabinde hemen görseli verilmiştir. Bilhassa annelerin bu resimler aracılığı ile eğitime çalışıldığı anlaşılmaktadır. Misalen kitapta 63 ve 64 numaralı görsellerde emzik ile süt veriş açıklaması yapılmıştır. 63. görsel "*çocuk anasının kucağında oturtulmuştur.*" cümlesi ile açıklanmaya devam ederken, 64. görsel "*çocuk dizler arasında tutulmuştur.*" açıklaması ile devam ettirilmiştir (Besim Ömer, 1903: 72) Bu iki resim çocukların duruşları dışında aynıdır, hatta çocukların duruşlarındaki farklılık daha belirgin olsun diye çocuk figürü, anne figürüne göre daha koyu çizgilerle gösterilmiştir.

1.15.2. Muhtevası

Kitapta Temizlik başlığı altında "Çocuk nasıl banyoya konmalı?", "Çocuk nasıl tutulmalı ve nasıl tutulmamalı?", "Çocuğu banyodan nasıl çıkartmalı?" gibi sorulara cevap verilmiştir. Akabinde Kundak ve Kundaklamak başlığı gelmiştir. Burada kundak balası, İstanbul'da kullanılan kundak çeşidi, çocuğun giyeceği esvap, bebeklerin nasıl giydirilmesi gerektiği, bebeğin kundaklanması, bebek için en uygun elbiseler ele alınmıştır.

Beşik irdelenen diğer bir konudur. Bu başlık altında beşiğin oda içinde yeri, sallanan beşik, milli beşiğimiz, bağırdaklar, yatak ve bebeğin uyku pozisyonlarından bahsedilmiştir. Beslenme mevzusu da kitapta kendine yer bulmuştur. Anne sütünün önemi, meme verme, ilk aylarda emzirme sırası ve nizamı, anne sütü dışında verilebilecek süt türleri, süt bulaşıklığı, süt ta'kimi, sütün kaynatılması, süt ta'kiminde kullanılacak araç ve gereçler, anne sütü dışında verilecek sütlerin nasıl verilmesi gerektiği, emzik, emziren kadına yardım etme, sütnine, çocuğu emziren kişinin beslenmesi hakkında bilgiler mevcuttur.

İlk Yaş Bakımları başlığı altında; bebeğin süt emişi, tartılması, dışarı çıkarılması, gezdirilmesi, çiçek hastalığı başta olmak üzere bulaşıcı hastalıklardan koruması gibi alt başlıkların sonrasında bugün diş çıkarma denilen fakat o zamanlar diş sürmesi olarak adlandırılan konuya odaklanılmıştır. Dişlerin çıkmasındaki sıra, bebeğin ilk adımları, kundak balası-hareketsizlik, bebek arabası, bebeğin yürüyeceği zaman aralığı, memeden kesme, memeden kesilen bebeğin beslenmesi, bebeğin uykusu meselelerine değinilmiştir.

1.16. EBE HANIMLARA ÖĞÜTLERİM (1905)

1.16.1. Genel Özellikleri

Eser, hicri 1322 yılında İstanbul Matbaa-i Ahmet İhsan'da basılmıştır. Kitabın bir önsözü yoktur. Kapak sayfasından sonra Kırk Öğüt başlığı ile kitap başlatılmıştır (Besim Ömer, 1905: 5). Kırk Öğüt numaralandırılarak maddeler halinde yazılmıştır. Kitabın adından da anlaşılacağı gibi hitap ettiği kitle ebeler ve ebe adayları öğrencilerdir. Kitabın okunurluğu ve anlaşılabilirliği gayet yüksektir.

Ebe Hanımlara Öğütlerim adlı kitap ciltlidir ve 43 sayfadan oluşmaktadır. Hatta metnin maddeler halinde verilmesi okunmasını kolaylaştırmıştır denilebilir. Kitapta içindekiler bölümü mevcut değildir. Fakat kitabın ince olması aynı zamanda maddeler halinde yazılmış olmasından mütevellit gerek duyulmamış olabilir. Bir okuyucu olarak bu eksiklik bizi de rahatsız etmemiştir.

Kitapta toplam kullanılan resim sayısı 78'dir. Yani kitabın sayfa sayısından daha fazla resim kullanılmıştır. Maddelerde ne anlatıldı ise bir de görseli ile gösterilmeye çalışılmıştır. Her resmin altında açıklamaları da mevcuttur. Yedi adet fotoğraf kullanılmıştır. Herhangi bir tabloya ve ya şemaya yer verilmemiştir.

1.16.2. Muhtevası

Kitabın evvelden ebelere ve ebelik öğrencilerine hitap ettiği söylenmişti. Madde madde kaleme alınan kitabın ilk maddesi kitabın muhteviyatı hakkında bize bilgi vermektedir. Mezun olduktan sonra bile ebelerin bilgilerini güncellemek zorunda oldukları iması vardır. Avrupa örnek gösterilerek her sene ebelerin bilgilerinin ölçüldüğü ve onlara ilave ders verildiği, derslere devam hususunda gereken özenin gösterilmemesi durumunda onlara ağır cezalar verildiği açıkça söylenmektedir (Besim Ömer, 1903: 5-6) Özetle, kitap ebenin doğum öncesinde, sırasında ve sonrasında yapması gerekenleri kısa ve sade bir şekilde anlatmaktadır. Ebelere hasta seçmemeleri ve okulda öğrendikleri şeyleri bir bir tatbik etmeleri gerektiği hakkında nasihatler de verilmiştir.

sclerema, remd-i nevad ve memelerin şişmesi gibi hastalıklar hakkında bilgi verilmiştir. Beşinci bölüm Emrâz-ı Hummayat yani ateşli hastalıkların çalışıldığı bölümdür. Kızamık, kızamıkçık, kızıl hastalığı, humma-i tifo, tifüs, çiçek, sığır çiçek hastalığı ve suçiçeği bu bölümün hastalıklarındandır.

2.2. SÂRİ ÇOCUK HASTALIKLARI (1888)

2.2.1. Genel Özellikleri

Sâri Çocuk Hastalıkları, hicri 1305 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane’de emrâz-ı etfâl muallimliği yapan Binbaşı Salih tarafından kaleme alınmıştır. Basım yeri, İstanbul’daki Ceride-i Askeriyye Matbaası’dır (Binbaşı Salih, 1888: 1) Mukaddime başlıklı önsözü yaklaşık 11 sayfadır. Mukaddimedede, hangi hastalıklardan bahsedileceği, hastalıkların nasıl kategorize edildiği ve bulaşıcılığını azaltmada alınacak tedbirlerin neler olduğu hakkında genel bir giriş yapılmıştır. Kitabın dili oldukça sadedir. Basılış itibariyle eski olmasına rağmen dilinin sadeliği ve anlaşılabilirliği oldukça dikkat çekicidir. Eser, kırmızı cilt ile ciltlenmiş ve saman kâğıda basılmıştır. Sayfa sayısı 48’dir. İçindekiler bölümüne yer verilmemiş ve kitap bölümlere de ayrılmamıştır. Görsel herhangi bir unsur da içermemektedir.

2.2.2. Muhtevası

Adından da anlaşılacağı üzere çocuklar arasında sıklıkla görülen bulaşıcı hastalıklardan bahsedilmiştir. Sırasıyla çiçek hastalığı, suçiçeği, kızamık, kızıl, kabakulak, ağız yarası, kuşpalazı, dizanteri, karahumma hastalığı, boğmaca öksürüğü, göz ağrıları, uyuz, gül hastalığı, sara hastalığı ve sinir humması hastalıkları genel olarak açıklanmış ve tedavi yöntemleri hakkında bilgi verilmiştir.

2.3. EMRÂZ-I ETFÂL (1889)

2.3.1. Genel Özellikleri

Emrâz-ı Etfâl, hicri 1306 yılında İstanbul’da Matbaa-ı Askeriye’de basılmıştır. Kitabın aslı Fransızcadır. Yazarları P. Despine ve J. Picot’tur. Mütercimi Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriyye doktorlarından Nazif Bin Hakkı’dır. Yazar, yaklaşık iki sayfalık “Mukaddime” başlıklı bir önsöz kaleme almıştır. Bu önsözde kitabın yazılma ve basılma amacı kısaca belirtilmiştir (Nazif Bin Hakkı, 1889: 2-4). Kitabın dili genel olarak ağırdır. Ciltsizdir ve sayfa sayısı 730’dur. Bölümlere ayrılmıştır. Görsel malzemeye yer verilmemiştir.

2.3.2. Muhtevası

Kitap, sekiz bölümden oluşmuştur. Bölümlerin öncesinde Mukaddimetü'l-Kitab, Mütaaşat-ı Fیزیolojiye, Muayene-i Etfâl, Fenn-i Tedavi başlıkları ile genel bir giriş yapılmıştır. Sekiz bölümden oluşan kitabın içerdiği konular sırasıyla şöyledir:

Birinci bölümün adı Emrâz-ı Ümumiyye'dir. Başlığı bugünkü Türkçe'ye çevirir isek Genel Hastalıklar anlamına gelmektedir. Kızıl hastalığı, kızamık, çiçek, suçiçeği, humma-i şebe-i tifo, difterya, boğmaca öksürüğü, kabakulak, frengi, saraca, kusaha gibi hastalıkları içermektedir. Ancak bu hastalıkların genel olarak bulaşıcı hastalıklar olduğu da dikkat çekmektedir.

İkinci bölüm Emrâz-ı Cümle-i Asabiyye'dir. Bu bölümün başlıca hastalıkları şunlardır: İltihab-ı sehaya-ı hadd-i basit, iltihab-ı seyeha-i derani (tüberküloz), harac-i dimağ, dahamet ve tasallub-ı dimağ, nezf-i sehai, nezf-i dimağ, evram-ı dimağiyye, felc-i dimağ-ı tıfıl, felc-i şevk-i tıfıl, felc-i dahame-i kazib, havale, sara, gece korkuları, teşennüc-i mizmar (boğaz spazmı).

İltihab-ı hadd-i fem basit, sulak, kangiren-i fem, tefellüs-i beşrevi-i lisan, hunnak, hadamet-i lozatan, kanlı ishal, inkıbas, emrâz-ı kebed (akciğer hastalıkları), basit iltihab, iltihab-ı suvak-ı deruni gibi pek çok hastalığın işlendiği üçüncü bölüm adlandırılmamıştır. Bu bakımdan ikinci bölümün bir devamı niteliğindedir.

Dördüncü bölüm, Emrâz-ı Kalbiyye'dir. Adından da anlaşılacağı üzere bu bölümün odaklandığı hastalıklar, kalp hastalıklarıdır. Bölüm önemli hastalık adları şöyledir: Zurka, ilel-i uzviye-i kalbiyye ve iltihab-ı şagaf-ı harici ve iltihab-ı şagaf-ı dâhili-i kalbtir.

Beşince bölümün adı Emrâz-ı Cihaz-ı Teneffüs'tür, günümüz Türkçesine çevirir isek solunum sistemi hastalıkları diyebiliriz. Zükâm (nezle), burun kanaması, iltihab-ı basit-i hancere (basit boğaz iltihabı), iltihab-ı hancere-i sarsarı, iltihab-ı kasabat (bronşit), tederrun-ı akd-i kasabiyye gibi hastalıklar ele alınan hastalıklardan bazılarıdır.

Altıncı bölüm, Emrâz-ı Aza-ı Tenasüliyye-i Bevliyye adı ile sayfalarda yerini almıştır. Bugünkü üroloji hastalıklarına denk gelmektedir. Başlıca ele alınan hastalıklar; emrâz-ı kiliteyn, silsile'b-bevl-i leyli, iltihab-ı ferc ve mihbel, kangren-i ferctir. Emrâz-ı Cildiyye (Cilt Hastalıkları) kitabın yedinci bölümünde yer almaktadır. Kısa bir bölümdür ve içerdiği hastalık sayısı azdır. Hastalık adlarından bazıları şöyledir: Ahmarariyye, kuba-i esfer, gece yanığı, gül.

Son bölüm ise Emrâz-ı Nevzad yani Çocuk Hastalığı başlığı ile dikkat çekmektedir. Bu bölümdeki çocuk hastalıkları yeni doğan bebeklerde görülen hastalıklardır. Hastalık sayısı bu

bölümde de çok fazla değildir. Yerekan (sarılık), iltihab-ı sufak ceninde ve nevezda, yilancık ve kuzaz (tetanos) zikredilen önemli hastalıklardır.

2.4. HAMİL VE VAZ’-I HAMİL (1889)

2.4.1 Genel Özellikleri

Hamil ve Vaz’-ı Hamil isimli kitabın tercümesi Uşakizâde Halid Ziya tarafından yapılmıştır. İstanbul Mihran Matbaasında hicri 1306 yılında basılmıştır. Mukaddime başlığı ile Halid Ziya’nın kaleme aldığı önsöz bulunmaktadır. Önsözün sayfa sayısı 4’tür.

Önsözde; hıfz-ı sıhhatin insan sağlığı için çok önemli olduğundan bahsedilerek genel bir giriş yapılmıştır. Bir çocuğun hıfz-ı sıhhatinin korunmasının doğduktan sonra değil anne karnında, anneliğin de doğumdan sonra değil gebe kalınan an ile başladığının altı çizilmiştir. Dolayısıyla kendini korumayı beceremeyen ceninin, annesi tarafından hıfz-ı sıhhatinin sağlanması gerektiği önemle vurgulanmıştır. Yine önsözde çocuğun devletçe, milletçe neden önemli olduğuna değinilmiştir. Devletlerin devamlılığının çocuğa bağlı olduğu, dolayısıyla çocuğu yaşatmanın, devleti yaşatmak anlamına geldiğinden bahsedilmiştir. Son olarak Halid Ziya sözlerini şu cümlelerle bitirmiştir: “...İşte bu histir ki mesleğim olmayan tebabete mütehallik bir eser neşrine beni sevk ediyor. Dua edelim ki bu hizmetim birçok valideleri çocuklarını beşiğe gidecek yerde mezara gittiğini görmekten hulâsa yardım etsin.” (Uşakizâde Halid Ziya, 1889: 6) Bu cümleler de bize Halid Ziya’nın bir tabip olmamasına rağmen neden bu kitabı tercüme ettiğini gayet net bir şekilde göstermektedir.

Seksen altı sayfadan oluşan kitap, siyah ciltlidir. Kitabın bir fihristi ya da içindekiler bölümü yoktur. Mukaddimedede de konu başlıklarından bahsedilmemiştir. Görsel malzemesi yoktur. Hiçbir resim, şema ya da tabloya yer verilmemiştir.

2.4.2. Muhtevası

Kitap adından da anlaşılacağı üzere gebelik dönemi ve doğum konuları üzerinde temellenmiştir. Ay ay bebeğin gelişimi ve bu süreçte annenin neler yapması gerektiği anlatılmıştır. Biraz daha ayrıntıya girilirse annenin beslenmesi, oturduğu ev, giydiği elbise, babalara öğütler, hamilelerin günlük hareketleri, aş erme, hayal kurmanın çocuğa etkisi, çocuk düşürme ve bunu engellemek için alınacak tedbirlere yer verilmiştir.

2.5. VALİDELERE REHBER YAHUD HIFZ-I SİHHAT-İ ETFÂL (1892)**2.5.1. Genel Özellikleri**

Doktor İlyas Matar tarafından kaleme alınan Validelere Rehber Yahud Sıhhat-i Etfâl namlı kitap, Asır Kitaphanesi'nin sahipliğinde, İstanbul'da hicri 1310 yılında basılmıştır (Matar 1892: 2). Matar, tabip kolağalarından biridir. Mukaddimededen evvel kaleme aldığı bir sayfalık yazıda Sultan II. Abdülhamid'in vatanına hizmet etmesinden etkilenerek hizmet zincirinin bir halkası olmak maksadıyla kitabı tercüme ettiğini belirtmiştir. Matar, bu alanda meslektaşlarının da çeviriler yaptığından ancak onların çevirilerinin yeterince anlaşılır olmadığından bahsetmiş, mümkün mertebe herkesin anlayabileceği bir Türkçe ile bu kitabı çevirdiğini beyan etmiştir. Ayrıca bizce bu yazı, tabipler arasında kitap çıkarma hususunda bir yarış olduğuna işaret etmektedir. Diğer önemli bir nokta ise sade Türkçe vurgusunun yapılmasıdır (İlyas Matar, 1892: 2).

Kitabın Mukaddime başlığı ile sunulan bir önsözü vardır ve oldukça uzundur. Sayfa sayısı 11'dir. Bu önsözde direkt kitaba giriş yapılmış, hamile bir kadının karşılaşılabileceği sorunlardan bahsedilmiştir. Kitabın dili yazarın dediği gibi çok sadedir.

Gülkurusu cilde sahip olan kitap, 104 sayfadır. Bazı sayfalarda arka sayfa yazılarının belli olmasından mütevellit yazılar birbirine girmiştir. Bu durum kâğıt kalitesinin düşük olduğuna işaret etmektedir ve okumayı zorlaştıran bir faktördür. Kitabın bir içindekiler bölümü ya da fihristi yoktur. Mukaddime bölümünde de kitabın içeriği hakkında herhangi bir malumat verilmemiştir. Kitapta görsel malzeme mevcut değildir. Fakat 5 adet tablo sayfalarda yerini almıştır.

2.5.2. Muhtevası

Kitap, Arapça kapı anlamına gelen baplara yani bölümlere ayrılmıştır. Baplar da alt başlık diyebileceğimiz mübahislere ayrılmıştır. Bap sayısı 4'tür. İlk bölümün açıklayıcısı; "Yeni doğan çocuğa edilecek ilk emrad beyanındadır." (İlyas Matar, 1892: 25). cümlesidir. Bu bölümde usul-i taharet, usul-i libas ve beşik konu edilmiştir. İkinci bölüm diğer bölümlere nispeten oldukça kısadır. Bir çocuğun ideal vücut ısısı, ateş ölçmek için kullanılacak derece, ısının yüksekliği durumunda vukua gelebilecek hastalıklar, ateş düşürme metotları ve sair konulardan bahsedilmiştir. Üçüncü bölüm İrza' yani emzirmek açıklaması ile verilmiştir. Anne sütü, bebeğin ihtiyaç duyduğu günlük süt miktarı, sütün verilme zamanları, anne sütünü arttırmak için yapılması gerekenler, sütün kesilmesi, meme başı, çocuğun kilosu, emziren kadının yeniden hamile kalması, içilen ilaçların ve yenilen yemeklerin anne sütüne etkisi, anne sütünün olmadığı durumda bebeğin beslenmesi, sütninelik, diğer sütler, çocuğun süttten kesilmesi meseleleri ele alınmıştır. Son olarak, etfâlin umur-

ı sıhhiyyesine dair ba'zı mütala'at-ı ümumiyye açıklamasıyla başlayan dördüncü bölüm; tuvalet eğitimi, banyo alışkanlığı, banyo yaptırma sıklığı, çocuğun sokağa çıkması, uyku düzeni, etfâlin idmanı gibi mevzuları konu edinmiştir.

2.6. KANUN VE FENN-İ VİLÂDE (1893)

2.6.1. Genel Özellikler

Eser, Aşıkzâde Halid Ziya tarafından yazılmıştır. Hicri 1311 yılında İstanbul Nişan Berberiyân Matbaası'nda basılmıştır. Yayınevi, Kitapçı Arakel'dir. Yazar, iki sayfalık Mukaddime başlıklı bir önsöz kaleme almıştır. Halid Ziya önsözde, bir tabip olmadığını ancak tıbbın dışında olmasının, tıp alanından olmayanların faydalanabileceği bir eser yazmasına engel olmadığını belirtmiştir. Yazdığı eseri, Fransız doktorların kitaplarından faydalanarak oluşturduğunu söylemiş ve yazma amacının ise ebeveyn olmak isteyenlere küçük bir hizmette bulunmak olduğundan bahsetmiştir. Yazar, doktor olmaması hasebiyle gelecek eleştirilerin önünü kesmeye çalışmış ve mütevazı bir üslup kullanarak tenkit oklarını üzerine çekmemek için adeta mücadele vermiştir (1893: 2-6). Kitabın dili oldukça ağırdır. Yüz altı sayfadan müteşekkil ciltli bir kitaptır. Ayrıca, içindekiler ya da fihristi yoktur. Kitapta görsel malzeme de kendine yer bulamamıştır.

2.6.2. Muhtevası

Kitap oldukça genel bir giriş ile başlayarak evvela insanoğlunun üreme/çoğalma güdülerinin altında yatan nedenlere değinmiştir. Karı-koca arasında cinsel münasebetin nasıl olması gerektiği belirtilmiş ve sınırları çizilmiştir. Bir kadın için ideal anne olma yaşı, gebeliğin anlaşılması, gebelik süresince annenin karşılaşılabileceği problemler, annenin beslenmesi, giyimi, uykusu gibi meselelere yer ayrılmıştır. Fakat bu kitabın adı ne kadar Kanun ve Fenn-i Vilade olsa da kitap ağırlıklı olarak karı-koca ilişkisi ve hamilelik dönemine odaklanmıştır. Doğum kısmı hızlıca geçilmiş, doğumdan sonra bebeğe nasıl bakılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Elbette bu durum kitabı konu dışı yapmaz ancak ismi ile bir örtüşmeme durumu hâsıl olmuştur. Bu anlamda yazar, zannediyoruz ki, bir tabip olmamasından mütevellit uzmanlık isteyen doğuma dair daha az kalam etmeyi tercih etmiş, iddialı cümleler kullanmaktan çekinmiştir.

2.7.ÇOCUKLARA HIFZ-I SIHHAT DERSLERİ (1894)

2.7.1. Genel Özellikleri

Çocuklara Hıfz-ı Sihat Dersleri, hicri 1311 yılında Maârif Nezareti'nin izni ile İstanbul Nişan Berberiyân Matbaası'nda basılmıştır. Kitabın orijinali Fransızca'dır. Yazarı, Fransız Doktor

Pako'dur. Mütercimi zamanın ünlü devlet adamlarından Ahmet Cevdet Paşa'dır. Kitapçı Arakel, eserin hem sahibi hem de neşri hususunda söz sahibi olan mercidir. (Küre, 2020: 1)

Kitabın dili oldukça ağırdır. Her ne kadar kitabın giriş sayfasında “*Ümum rüştiyeler ile merkez ibtidaîlerde tedrise elverişli olmak hıfz-ı sıhhatin çocuklarca bilinmesi ziyadesiyle lazım olan usul-i mübadisini sade ibareler ve kolay misaller ile havi bulunmak üzere muhtezıran tertip edilmiş bir risaledir.*” (Ahmet Cevdet, 1894: 2) cümlesi yer olsa da sadelik ve anlaşılabilirlik bakımından eser çok başarılı değildir. Kitabın hitap ettiği kitle çocuklar olsa da kitabın ilk sayfasındaki “*Mamañih çocuğu bulunan her hane halkı için dahi elzem bir eserdir.*” (Ahmet Cevdet, 1894: 3) cümlesi öğrencilere, çocuklara ilaveten ebeveynlere de hitap ettiğini göstermektedir.

Kitabın İfade-i Meram başlığı altında, bu kitabın Fransa'da ilkökul seviyesindeki öğrencilere okutulduğu bilgisi paylaşılmış ancak Osmanlı Devleti'nde henüz eğitim o kadar ilerlemediğinden bu düzeyde bir kitabın rüştiyelerde yani ikinci derece okullarda okutulmasının daha iyi olacağından bahsedilmiştir (Ahmet Cevdet, 1894: 3). Eser, ciltli bir kitaptır ve 120 sayfadan müteşekkildir. İçindekiler bölümü ve görsel malzemesi yoktur.

2.7.2. Muhtevası

Çocuklara Hıfz-ı Sıhhat Dersleri toplamda 11 bölümden oluşmaktadır. Her bölüm bir ders niteliğinde planlanmıştır. Sınıfta ders işleyen bir hoca ve onu dinleyen öğrenciler varmış gibi bir sınıf atmosferi yaratılmıştır. Birinci bölüm kitabın en önemli bölümüdür. Çünkü bu bölümde sağlığın tanımı yapılmıştır. Hastalıkların nedenleri olduğundan bahsedilmiştir. Hastalık ve sağlık kavramlarının bilimsel temellere dayandığı fikri öğrencilere aşılarmaya çalışılmıştır.

İkinci bölüm ve üçüncü bölümde “İnsan Nasıl Teneffüs Etmeli?” konusu işlenmiştir. Tek haftada bitirilemeyecek kadar uzun bir mesele olduğu için iki ders bu konuya ayrılmıştır. Bu bölümde teneffüsün tanımı, teneffüste etkin olan organlar, vücudun teneffüse niçin ihtiyaç duyduğu, oksijen karbondioksit gibi terimlerin anlamları, vücudun günlük ihtiyaç duyduğu oksijen oranı, oturlan odanın hava sirkülasyonu gibi meseleler detaylıca açıklanmıştır.

Dördüncü bölümde “Ne İçin Yemek Yeniyor?” meselesi ele alınmıştır. İnsanın yemeğe neden ihtiyaç duyduğu sorusunun cevabı verilmiş, insan bedeninin hangi tür gıdalara ihtiyaç duyduğu, gün içinde ne kadar besin alması gerektiği, beslenememe durumunda vuku' bulabilecek durumlar belirtilmiştir.

Beşinci bölümün konu bakımından dördüncü bölüm ile bir devamlılık sağladığı söylenebilir. Bu bölümde gıda türleri, enerji veren yiyecekler, süt, yumurta, yağ, et, sebze gibi türler hakkında malumat, tek tip beslenme karşıtlığı, genel olarak bu besin türlerinin gün içinde nelerle beraber tüketileceği gibi konulara yer verilmiştir.

Altıncı bölüm de bir önceki haftanın devamı niteliğinde ele alınmıştır. Bu bölümde insanlar tarafından tüketilen gıdalar hakkında daha detaylı bilgi verilmiştir. Örneğin bir hafta önce genel olarak süttten bahsedilmişken bu haftada süt ve süt ürünlerine (tereyağı, kaymak, peynir gibi) değinilmiştir. Ayrıca yediğimiz şeyleri nasıl pişirmemiz gerektiği, birbirinin muadili olabilecek yiyecekler, meyveler, tuz tüketimi gibi meseleler de açıklanmıştır.

“İçilecek Şeyler” başlığı yedinci bölüm için kullanılmıştır. Bu bölümde, insan vücudu için suyun hatta temiz suyun öneminden bahsedilmiştir. Kişinin ihtiyaç duyduğu günlük su oranı, içilecek suyun sıcaklığı soğukluğu, su arıtması, tütün ve alkol özelinde içilmemesi gereken şeyler üzerinde durulmuştur. Akabindeki bölümün adı “Hane”dir. Sağlık açısından iyi bir evin nasıl olması gerektiği, evin kurulması gereken yerin özellikleri, genişliği, pencereleri, badanası, kanalizasyon sistemi, ev temizliğinde kullanılacak kimyasallar ele alınmıştır.

Dokuzuncu bölümde insan derisi üzerinedir. İnsanın derisini neden temiz tutması gerektiği, derinin insan vücudu için önemi, el yıkama alışkanlığı, sabah uyandıktan sonra el ve yüz yıkama zorunluluğu, banyo yapma sıklığı, sabun kullanımı, suyun beden temizliğinde ne kadar ehemmiyetli olduğu, kılık kıyafet temizliği gibi temel şeylere yer verilmiştir.

Kitabın onuncu bölümü, bir kaza anında yapılması gerekenlerden müteşekkildir. Aslında bu bölüm, biraz ilk yardım dersi gibi tasarlanmıştır da denilebilir. Şöyle ki yaralanma durumunda yapılması gerekenler, kırık uzuvların ilk yardımı, boğulma tehlikesi atlatan kişiye yapılacak ilk müdahale, suni teneffüs, köpek ısırması, akrep, yılan, sinek sokmalarında yapılacaklar açıklanmıştır. Son olarak on birinci bölüm, zehirlenme mevzusuna odaklanmıştır. Zehirlenme türleri, zehirlenme anında yapılacaklar ve genel olarak derslerin özetlendiği bir bölümdür.

2.8. KÜÇÜK HIFZ-I SIHHAT (1895)

2.8.1. Genel Özellikler

İstanbul Karabet Matbaasında basılan Küçük Hıfz-ı Sıhhat kitabının müellifi Ahmed Rasim'dir. Kitabın sahibi Kitapçı Karabet'tir. Basım yılı hicri 1312'dir. Üzerinde çalıştığımız nüsha kitabın ikinci baskısıdır (Ahmed Rasim, 1895: 1). Kitabın ilk baskısı 1892 yılına aittir. Üzerinde çalıştığımız ikinci baskıdan başka 1900 yılında yeni bir baskı daha yapılmıştır. Toplamda üç baskı

yapması, kitabın başarılı ve okuyucu tarafından talep edilen bir eser olduğu fikrini akıllara getirir. Kitabın önsözü yoktur. Bölüm sayısı 34'tür.

Kitabın ders niteliğinde hazırlandığı dikkate alındığında hitap ettiği kitlenin çocuklar olmasından mütevellit dili sadedir. Sanki bir hoca sınıfa girip çocuklara ders anlatmakta, zaman zaman onlara sorular yöneltmekte ve hatta çocuklara ders sonunda ev ödevi dahi vermektedir. Canlı bir sınıf ortamı oluşturulmuştur.

Ciltsizdir ve karton kapaklıdır. Sayfa sayısı 94'tür. Bir içindekiler ya da fihriste sahip değildir. Dersler numaralandırılırken dizgi hataları oluşmuş, kitap kronolojik sırasını kaybetmiştir. Bu hata birden fazla tekrar etmiştir. Kitabın sayfa düzeni kaotiktir. (Ahmed Rasim, 1895: 25).

2.8.2. Muhtevası

Kitapta evvelden 34 dersin konu edildiği bahsedilmiştir. Düzelttiğimiz sırasıyla dersler şunlardır: 1. Ders: Hıfz-ı Sihhat Nedir?, 2. Ders: Fena Hastalık, 3. Ders: Asra, 4. Ders: Hastalıktan İctinab, 5. Ders: Nasıl Nefes Almalı?, 6. Ders: Ne İçin Teneffüs Ediyoruz?, 7. Ders: Bir İnsanın Nefesi Diğer İnsanın Nefesi İçin Tehlikelidir, 8. Ders: Boğulmak, 9. Ders: Nasıl Teneffüs Etmeli?, 10. Ders: Tecdid-i Hava, 11. Ders: Odada Hasta Bulunursa Ne Yapmalıyız? 12. Ders: Ne İçin Yemek Yeniyor?, 13. Ders: Tagaddide-i Muhterika ve Mugaddiyye, 14. Ders: Nasıl Yemeliyiz?, 15. Ders: Ne Yemeli?, 16. Ders: İklima Göre Yemek Yemeli, 17. Ders: Yediğimiz Şeyler, 18. Ders: Akdiyye-i Nebatiyye, 19. Ders: Yemeklere Katıştırılan Maddeler, 20. Ders: İçilecek Şeyler, 21. Ders Meşrubat-ı Keiliyye(?), 22. Ders: Şarap, Bira, Rakı Vesair , 23. Ders: Tütün, 24. Ders: Hane, 25. Ders: Hanelere Karib Olan Mevad, 26. Ders: Evin Dâhili, 27. Ders: Cilde Dikkat Etmeli, 28. Ders: Ter, 29. Ders: Taharet-i Beden, 30. Ders: Kaza Vukuunda Ne Yapmalıdır?, 31. Ders: Denize Düşenlere Yapılacak Tedabir, 32. Ders: Isırma, 33. Ders: Mantar, 34. Ders: Hava ve İstirahat.

2.9. VALİDELERE İHTAR YAHUD KUŞPALAZI (1900)

2.9.1. Genel Özellikler

Hekimbaşızâde Doktor Muhyiddin tarafından yazılmış olan kitap, Âlim Matbaasında Rumi Mayıs 1316 yılında basılmıştır. Kitabın sahibi Ahmet İhsan ve Şürekâsıdır. Önsözü 6 sayfadır. “*Şu mevsimde şehrimizde kuşpalazı illet-i müdhişiyesi haylice hüküferma olduğundan ba'zı ma'lumat-ı müfide ve fenniyye-i şamil bir risale yazarak izhar-ı ebeveyne arz etmeyi düşündüm.*” (Hekimbaşızâde Doktor Muhyiddin, 1900: 3) Mukaddimenin ilk cümlesi olan bu cümle, kitabın yazılış amacını belirtmektedir. Anlaşılacağı üzere İstanbul'da şiddetli bir şekilde hüküm süren

kuşpalazı hastalığında ebeveynlere yol göstermek ve işe yarar bilgiler sunmak amacıyla kitap kaleme alınmıştır.

Bordo ciltlidir ve 61 sayfadır. Kapak sayfası dışında tüm kitapta tercih edilen yazı stili matbudur. Harf puntosu orta büyüklüktedir. İki bölümden oluşmaktadır. Dipnot bilgisine ulaşılmıştır. Görsel malzemeye yer verilmemiştir.

2.9.2. Muhtevası

İki bölümden oluşan kitabın bölüm adları şöyledir: Difteri (Kuşpalazı) ve Basil Difteri'dir. Birinci bölüm oldukça uzundur. İkinci bölüme ise sadece 5 sayfa ayrılmıştır Birinci bölümde hastalığın kısa tarihi, hastalığın vücuda girdikten sonra seyri ve tedavisinden bahsedilmiştir. Basil Difteri isimli ikinci bölüm ise bakteriyoloji mütalaasıdır. Difteri basilinin teşhisinin bakteriyologlar tarafından nasıl gerçekleştirildiğini konu edinmiştir. Yazar, ayrıca bu kısa bölümü Hâmidîye Etfâl Hastanesi Bakteriyoloji Doktoru Fuat Bey'in kontrolünden geçirmiş ve öyle kitaba dâhil etmiştir.

2.10. FENN-İ VİLÂDE (1908)

2.10.1. Genel Özellikler

Fenn-i Vilade, Doktor Refik Münir'in Almanca'dan tercümesi ile Osmanlı yazın dünyasına kazandırılmıştır. İstanbul'da bulunan Matbaa-i Kütüphaneye-i Cihan'da basılmıştır. Basım yılı, hicri 1325'tir (Refik Münir, 1908). Yazar, yaklaşık bir sayfalık bir mukaddime bölümü kaleme almıştır. Okunma sırasında kitabın dilinin oldukça ağır olduğu gözlemlenmiştir. Zannediyoruz ki kitap, umuma hitap eden bir kitap değildir, daha ziyade Mekteb-i Tıbbiye'de ders kitabı olarak okutulmak üzere tercüme edilmiştir.

Eserin siyah bir cildi vardır ve bu cilt üzerinde Latin alfabesiyle kitabın adı yer almaktadır. Büyük ihtimalle kitap harf devriminden sonra ciltlenmiştir. Kitabın sayfa sayısı 295'tir. Eserin sonunda tek sayfalık Münderecat başlıklı bir içindekiler bölümü vardır. Sayfa sayısına göre içindekiler bölümünün oldukça kısa ve öz tutulduğunu söyleyebiliriz. Diğer bir ifade ile içindekiler bölümü kitabın içeriğini verme hususunda yetersiz kalmıştır. Ayrıca kitap sonunda bir fiyat bilgisi de dikkatlerden kaçmamıştır. Buna göre kitaba sahip olmak isteyenler, 50 kuruş ödemek zorundadırlar.

Bu kitabın görselleri incelendiğinde kesinlikle hitap ettiği kitlenin umum olmadığı aşikârdır. Zira gördüğümüz resimler doğumun en ince ayrıntısına kadar bilgi verecek düzeydedir. Kitaptaki görsel sayısı yaklaşık 30'dur. Resimler renksizdir. Tüm resimler bir şeyler öğretme gayesindedir.

Her görselin neredeyse yarım sayfalık bir açıklama metni vardır. Resimler kitabın sonlarına doğru sıklaşmaktadır ve cerrahi operasyonların adımlarını göstermektedir.

2.10.2. Muhtevası

Fenn-i Vilade okuduğumuz kitaplar içerisinde içerik olarak en zor okunanıdır. Tıbbi terminoloji kitap içerisinde ağırlığını net bir şekilde göstermektedir. On tane bölüm başlığı vardır. Bunlar sırasıyla Malumat-ı Teşrihiyye-i İbtidaiyye, Fizyoloji-i Hamil, Fizyoloji-i Veladi, Vazi'yyat-ı Muhtelifede Tevlid ve Müdahalat, Hamil-i Kesirül Esmar, Fizyoloji-i Nefasi, Emrâz-ı Hamiliyye, Emrâz-ı Veladiyye, Emrâz-ı Nefasiyye, Ameliyat-ı Veladiyye'dir.

Kitapta; hamileliğin teşhisi, anne adayının hıfz-ı sıhhati, gebelik süresi, ceninin anne karnında büyüme aşamaları, çoklu gebelik, düşük, hamile kadının gebelik sürecinde vücudunda meydana gelen değişiklikler, gebelikte görülen hastalıklar, doğum anı, kesi atmak, doğum sonrası dikiş, lohusalık döneminde annenin vücudunda görülen değişiklikler (sık tuvalete çıkma, teneffüsün sıklaşması, rahim sarkması), lohusa kadının beslenmesi, doğum sonrası bebekte görülen değişiklikler ve hastalıklar, emzirme, emzirme sıklığı, doğum sonrası ilk cinsel münasebet, kürtaj gibi konulara yer verilmiştir.

SONUÇ

1876-1908 yılları arasında ana-çocuk sağlığı ve hastalıkları ile alakalı 25 adet kitabın yazın dünyasına kazandırıldığını görmüş olduk. Ancak ilave etmek gerekir ki bu dönemde yazılan ya da basılan ana-çocuk sağlığı kitapları sayısı 25 demek mümkün değildir. Bu sayı bizim ulaşabildiğimiz kitap sayısıdır. Kitaplar, gebelik ve doğum, çocuk hastalıkları ve genel sağlık bilgisi kitapları olarak kategorize edilebilir. Kitapların yazım sürecinde Fransızca başta olmak üzere İngilizce ve Almanca yabancı kaynaklardan faydalanılmış ya da bu dillerden çeviriler yapılmıştır. Çevirilerin birbir yapıldığını söylemek güçtür. Zira kitapların okunma sürecinde bilhassa mesleği hekim olan mütercimlerin aynı durumun Osmanlı'da nasıl tezahür ettiğini açıklayan anılarına ve kişisel görüşlerine yer verdikleri görülmüştür. Osmanlı'da çocuk sağlığını tanımaya, anlamaya çalıştığımız düşünülünce bu bir avantajdır. Öte yandan bugün edebiyatçı kişilikleriyle bilinen Ahmed Rasim ve Aşıkzâde Halid Ziya (Halit Ziya Uşaklıgil) gibi tıp camiasının dışında olan yazarların eserleri de vardır. Yazarlar arasında Besim Ömer Paşa öne çıkmaktadır. Bahsettiğimiz çoğu eser ona aittir.

Kitaplar içerik olarak birbirine benzemektedir. Özellikle bir yazarın birden fazla kitabı var ise kitaplar arasında cümlelere kadar benzerlikler ve ortak kullanılan resimler dikkat çekmektedir. Tahmin edileceği üzere en üretken yazarımız Besim Ömer'de bu çokça hissedilmektedir. Aynı

kitabın farklı yazarlarca tercüme edildiği de olmuştur. Ahmet Cevdet Paşa'nın Çocuklara Hıfz-ı Sıhhat Dersleri ile Ahmet Rasim'in tercüme ettiği Küçük Hıfz-ı Sıhhat aslında aynı kitabın tercümesidir. Ahmet Cevdet Paşa kitapta işlenen ders sayısını düşürmüş ve kitabı nispeten azaltmıştır. Baskı sayısı kitapların başarısını gösteren bir donedir. Bu yönüyle Ahmed Rasim'in Küçük Hıfz-ı Sıhhat kitabının 3 baskı yapması onu yalnızca Ahmet Cevdet Paşa'nın Çocuklara Hıfz-ı Sıhhat Derslerinden değil ele aldığımız diğer kitaplardan da ayırmıştır. Aynı isimde olan kitapların da piyasaya sürüldüğü görülmüştür. Örneğin Emrâz-ı Etfâl adında Doktor Hüseyin İhsan'ın, Besim Ömer Paşa'nın hem de Nazif Bin Hakkı'nın eseri vardır. Bu kitaplar aynı adı taşısa da orijinalleri farklıdır.

Eserlerin hitap ettiği kitle zaman zaman farklılıklar göstermiştir. Bazı kitaplar çocuklara ve öğrencilere, bazıları yetişkinlere özellikle ebeveynlere, bazıları da tıp camiasına hitap etmektedir. Hitap edilen kitlelere göre yazılan eserin sadeliği de değişmiştir. Sadelik, basılmadan evvel Servet-i Fünun'da yayınlanan Çiçek Hastalığı ve Suçiçeği, Veraset, Beynel Etfâl Sirayet-i Emrâz, Çocuk gibi kitaplarda daha net bir şekilde gözlemlenmiştir. Genel okuyucu kitlesine hitap eden dergilerin bastıkları eserlerin sade bir dille yazılmasına dikkat ettiği söylenebilir. Aksi takdirde okuyucu tarafından anlaşılmayan bir yazı dizisi, dergi tirajına etkisi olumsuz tezahür eder. Ayrıca kitapların yazarı Doktor Besim Ömer'in de mezkûr dergide, bu sayıda kitap yayınlatabilmesi dergi yönetimi ile arasının iyi olduğuna işaret etmektedir.

Yazarların eserleri oluşturma sürecinde içinde buldukları toplumun koşullarına göre hareket ettiklerini söylemek yanlış olmaz. Besim Ömer Paşa, Çiçek Hastalığı ve Suçiçeği eserinin mukaddimesinde Osmanlı sınırları içerisinde şiddetli bir çiçek salgınının zuhur ettiği ve bu salgından en az zararlı nasıl çıkılabileceğini göstermek amacıyla eserini kaleme aldığını belirtmesi buna bir örnektir. Başka bir örnek de Hekimbaşızade Doktor Muhyiddin'in Validelere İhtar Yahud Kuşpalazı adlı eseridir. Doktor Muhyiddin, eseri yazma sebebini İstanbul'da görülen kuşpalazı salgınının önünü almada ebeveynlere yol göstermek olarak belirtmiştir. Olağanüstü durumlarda yazarların kendini sorumlu hissettiği sonucuna ulaşılabilir. Ayrıca İlyas Matar'ın Validelere Rehber Yahud Hıfz-ı Sıhhat-i Etfal isimle kitabında öz Türkçe vurgusu yapması da Türkçülük akımının sağlık kitaplarında dahi kendini göstermeye başladığının bir kanıtıdır.

KAYNAKÇA

Ahmet Cevdet (1894). *Çocuklara Hıfz-ı Sıhhat Dersleri*, İstanbul, Kitapçı Arakel.

Ahmed Rasim (1895). *Küçük Hıfz-ı Sıhhat*, İstanbul, Kitapçı Karabet.

Akol K. (2011). Türkiye'de Jinekoloji Öğretimi ve Tarihçesi ve Prof. Kazancıgil'in Bu

Tarihçedeki Yeri, *Sosyoloji Konferansları*, s. 1-6.

Aşıkzade Halid Ziya (1893). *Kanun ve Fenn-i Vilade*, İstanbul, Kitapçı Arakel.

Aşıkzade Halid Ziya (1889). *Hamil ve Vaz'-ı Hamil*, İstanbul, Mihran Matbaası.

BOA, Y..MTV: 37-72, H. 06.06.1306 (7 Şubat 1889).

Besim Ömer, (1885). *Sihhatnümâ-i Etfâl Yahud Validelere Nasihat*, İstanbul, A.

Maviyan Şirket-i Mürettebiye Matbaası.

Besim Ömer, (1887). *Sihhatnümâ-i 'Âile Yahud Baba-Ana-Çocuk*, İstanbul, Kitapçı

Arakel.

Besim Ömer, (1888) *Zaif ve Vakitsiz Doğan Çocuklara Edilecek Takayyüdat Kuvöz ve*

Gavaj, İstanbul, Mahmud Bey Matbaası.

Besim Ömer, (1892). *Veraset*, İstanbul, Âlim Matbaası.

Besim Ömer, (1892). *Beynel Etfâl Sirayet-i Emraz*, İstanbul, Âlim Matbaası.

Besim Ömer, (1892). *Çocuk*, İstanbul, Âlim Matbaası.

Besim Ömer, (1892). *Emzirme*, İstanbul, Âlim Matbaası.

Besim Ömer, (1897). *Tabib-i Etfâl Yahud Ebeveyne Yedigâr*, İstanbul, Âlim Matbaası.

Besim Ömer, (1897). *Çocuklara Aş Yahud Validelere Hediye*, İstanbul, Ahmet İhsan ve

Şürekâsı.

Besim Ömer, (1900). *Gebelik ve Gebelikte Tedabir*, İstanbul, Âlim Matbaası.

Besim Ömer, (1902). *Doğururken ve Doğurduktan Sonra*, İstanbul, Matbaa-i Ahmet

İhsan.

Besim Ömer, (1903). *Darülaceze İrzahanesi*, İstanbul.

Besim Ömer, (1905). *Ebe Hanımlara Öğütlerim*, İstanbul, Matbaa-i Ahmet İhsan.

Binbaşı Salih, (1888), *Sâri Çocuk Hastalıkları*, İstanbul, Ceride-i Askeriye Matbaası.

Doktor Hüseyin İhsan, (1888). *Emraz-ı Etfâl*, İstanbul, Matbaa-i Osmaniyye.

Gültekin, E. (2020). Sultan II. Abdülhamid Döneminde Koleraya Karşı İlaç Geliştirme

Çabaları, *Bilig*, S. 92, s. 115-134. <https://doi.org/10.12995/bilig.9205>.

Frik F. (1973). Cumhuriyet Devrinin İlk Hekimleri, *Dirim*, Sayı 8, s. 17-23.

Hekimbaşızade Doktor Muhyiddin (1900). *Valideler İhtar Yahud Kuşpalazı*, İstanbul,

Âlim Matbaası.

İde, R. (2017). Osmanlı Modernleşmesi Açısından II. Abdülhamid Dönemi Eğitim

Politikaları. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

İlyas Matar, (1892). *Validelere Rehber Yahud Hıfz-ı Sihhat-i Etfâl*, Asır Kitaphanesi,

İstanbul.

Kavak M. (2016). Besim Ömer'in Hıfz-ı Sihhat Eserindeki Bulaşıcı (İntanî) Hastalıklar,

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Küre, G. (2020). İlk Sağlık Bilgisi Kitaplarından: Çocuklara Hıfz-ı Sıhhat Dersleri, *USVES*, 23-24 Şubat 2020, İstanbul. 04.05.2021 tarihinde

https://kongre.akademikiletisim.com/files/usves2019/usves_ozet_kitapcigi.pdf adresinden alınmıştır.

Nazif Bin Hakkı, (1889). *Emraz-ı Etfâl*, Matbaa-ı Âskeriyye, İstanbul.

Ödemiş S. (2013). Besim Ömer Paşa (1862-1940), *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Öztürk, H. (2011). Besim Ömer Akalın ve Üzüm İle Tedavi Bahsi, *Mersin Üniversitesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, s.44-45.

Öztürk H. ve Demirsoy N. (2019), Besim Ömer Akalın'ın Üzüm İle Tedavi Adlı Eserinin Değerlendirilmesi, *Lokman Hekim Dergisi*, C. 9, S. 1, s. 37-44.

Refik Münir, (1908). *Fenn-i Vilade*, Matbaa-i Cihan, İstanbul.

Sarı, N. (2016). Osmanlı Sağlık Hayatında Modernleşmenin Somut Göstergesi

Hastaneler, Yıldız Saray Sohbetleri, Sultan II. Abdülhamid Uygulama ve Araştırma Merkezi, İstanbul, s. 95-100.

Sarı N, Aydın Z.(1992). Dr. Besim Ömer Paşa ve Kadın Hastabakıcı Eğitiminin Nedenleri(I), *SENDROM*, 1992, s. 10-18, s. 10.

Ülman Y. I. (2005). Osmanlı'dan Cumhuriyete Geçiş Sürecinde Bir Aydın Portresi (1861-1940) Dr. Besim Ömer Akalın, *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, Cilt 9, s. 435- 464.

Yıldırım, N. ve Özaltay B. (2012). Sultan II. Abdülhamid'in Sağlığı ve Sağlık Hizmetleri: İçinde 123-146, *Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi*, Editör Coşkun Yılmaz, Sultanbeyli Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları, İstanbul.

Yürük A. (2012). Akalın, Besim Ömer (Paşa), *Üsküdarlı Meşhurlar Ansiklopedisi*, Üsküdar Belediyesi, İstanbul, s. 43-44.